

Hogeschool van Amsterdam

TWEE OREN EN ÉÉN MOND

OP ZOEK NAAR NIEUWE WOORDEN EN WEGEN
IN EEN VERANDEREND SOCIAAL CULTUREEL DOMEIN

Dr. E. Bos

CREATING TOMORROW

Twée oren en één mond

Twée oren en één mond

*Op zoek naar nieuwe woorden en wegen in een
veranderend sociaal cultureel domein*

Lectorale Rede

uitgesproken in verkorte vorm op dinsdag 13 januari 2015

door

dr. Eltje Bos

lector Culturele en Sociale Dynamiek
aan de Hogeschool van Amsterdam
Domein Maatschappij en Recht

Hogeschool van Amsterdam

HvA Publicaties is een imprint van Amsterdam University Press.
Deze uitgave is tot stand gekomen onder auspiciën van de Hogeschool van Amsterdam.

Omslagillustratie: foto en collage van Bert Zuiderveen.nl

Vormgeving omslag: Kok Korpershoek, Amsterdam
Opmaak binnenwerk: JAPES, Amsterdam

ISBN 978 90 5629 758 9
e-ISBN 978 90 4852 904 9 (pdf)

© Eltje Bos / HvA Publicaties, Amsterdam 2015

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Een mens heeft twee oren en één mond om twee keer zoveel te
luisteren als te praten.
(ontleend aan K'ung Fu Tse)

Inhoudsopgave

1	Inleiding	9
2	Sociaal-cultureel werk	10
	<i>Professionalisering van een levenshouding</i>	10
	<i>De professionals in het sociaal-cultureel werk</i>	14
	Positieve krachten versterken	14
	Waar zijn sociaal-culturele professionals actief?	15
	<i>Institutionele context</i>	15
	<i>Stille helden van het eigen initiatief en het sociaal-culturele engagement</i>	17
3	Body of knowledge: opleidingen en lectoraten	19
	<i>Empowerment en capability approach</i>	19
	<i>Positieve ervaringen</i>	21
	Over feestjes	23
	<i>Superdiversiteit</i>	23
	<i>Cultuur en de cultureel-sociale professional</i>	25
	<i>Beleving van kunst</i>	26
4	Ontwikkelingen in de samenleving	29
	<i>Veranderingen en onderzoek door beleidsgestuurde ontwikkelingen</i>	30
	Verzorgingsstaat slinkt af: decentralisaties in welzijn en zorg	30
	Welzijn en zorg in Amsterdam	31
	<i>De vele wijkteams van de stad</i>	31
	<i>Bewonersgestuurde wijkontwikkeling</i>	33
	Veranderingen verzorgingsstaat en cultuur	34
	Sociale en culturele professional als ondernemer	36
	<i>Autonome ontwikkelingen</i>	37
	De zelforganiserende burger: de witte motor	37
	Meer ouderen	41
	Stroeve contacten en andere werelden	42
	<i>Handelingsverlegenheid, verlies, nieuw gedrag</i>	43
	<i>Werelden verbinden: alweer emotie</i>	45
5	Ten slotte	48
6	Dank!	48
	Noten	50
	Literatuur	52

1 Inleiding

Culturele en sociale dynamiek gaat over bewegingen. Bewegingen van mensen, beweging in de manieren waarop mensen zich uiten en beweging in en van de sociale systemen waarin ze leven. Dat doen mensen altijd in een context. Onze context is die van het begin van de eenentwintigste eeuw, de plaats is Noordwest-Europa en meer specifiek Amsterdam. We kijken met de blik van de Hogeschool van Amsterdam (HvA) en met name die van het Domein Maatschappij en Recht.

‘Wees specifiek’, werd mij en sommige van mijn collega’s op de theaterschool geleerd. Wie, wat, waar, waarom, wanneer: dat moet je weten als het om handelen (acteren) gaat (Stanislavski 1936/1989). Cultuur is echter een breed begrip; Kroeber en Kluckhohn (1952) kwamen ooit tot meer dan tweehonderd definities. Daarom nóg specifiek: voor het lectoraat gaat culturele dynamiek over de rol van cultuuruitingen in het leven van (groepen) mensen en om de veranderende manieren waarop mensen in een grootstedelijke context samenleven, zich tot elkaar verhouden, het leven kleur geven. Sociale dynamiek gaat ook over het samenleven in het grootstedelijk domein en is nadrukkelijk verbonden aan het streven naar een samenleving die ‘leefbaar’ is, waar mensen zich thuis voelen, gezien worden en meedoen.

De culturele en sociale context van 2014 is volop in beweging door de globalisering, de crises, en de snelle technologische ontwikkelingen waardoor we ons virtueel en fysiek snel kunnen verplaatsen en snel veel te weten kunnen komen. Nu de oude welvaartsstaat te kostbaar blijkt, zijn er tegelijkertijd grote veranderingen gaande in de culturele en sociale sector van de verzorgingsstaat.

Het lectoraat Culturele en Sociale Dynamiek (CSD) heeft in mijn ogen als lectoraat van het Domein Maatschappij en Recht in het hier en nu twee belangrijke opgaven:

- Ervoor zorgen dat het kenniscentrum en de opleidingen weten wat zich afspeelt aan ontwikkelingen in het sociale en culturele domein, aan ontwikkelingen in het denken over dat domein en aan ontwikkelingen van de sociale en culturele praktijk in de grootstedelijke omgeving van Amsterdam.
- Ervoor zorgen dat de mensen die wij als hogeschool opleiden, toegerust zijn om in die veranderende wereld te acteren. We moeten weten en uitvinden wat zij nodig hebben om een zinvolle bijdrage te leveren aan de samenleving.

De komende tijd wil ik om deze opgaven te realiseren de volgende dingen gaan doen:

- Bijdragen aan de *body of knowledge* voor de opleidingen, en dat op twee manieren: Ten eerste door systematischer naar de gehanteerde kernconcepten te kijken met de opleidingen en door bij te houden welke nieuwe rele-

vante denkbeelden zich in het sociaal-culturele domein ontwikkelen. De tweede manier is het doen van praktijkgericht onderzoek dat bijdraagt aan de kennis over de praktijk, maar ook aan het denken erover.

- Bijdragen aan de duiding van maatschappelijke ontwikkelingen en de positioneringsvragen die daaruit voortkomen voor opleidingen, professionals en andere actoren in het sociaal-culturele domein. De informatie daarover komt uit de praktijk van de stad en wat daarover geschreven wordt. Ook naar deze positioneringsvragen en mogelijke oplossingsrichtingen zullen we onderzoek doen, samen met betrokkenen.

Deze twee invalshoeken staan natuurlijk niet helemaal los van elkaar: de maatschappelijke ontwikkelingen bepalen wat relevant is voor de opleidingen.

De opgave is breed en complex. Het veld is groot, beweegt en gaat bovendien over mensen en sociale systemen, waarin meerdere actoren een rol spelen, over netwerken en het handelen daarin. Dat betekent dat we moeten kiezen waar we ons op concentreren, en het betekent ook dat we onderwerpen in veel gevallen alleen samen met collega-lectoren, docenten en studenten zinvol kunnen bestuderen. De verbinding met opleidingen en andere lectoraten is onontbeerlijk.

Het aandachtsgebied van het lectoraat komt het dichtst in de buurt van dat van de opleiding Culturele Maatschappelijke Vorming (CMV), raakt de andere sociale opleidingen en zeker ook Urban Management, en een vleugje Toegepaste Psychologie (TP) is het niet vreemd.

In dit stuk zal ik gaandeweg de plannen voor de komende jaren schetsen en dan vertellen wat wij als de rol van het lectoraat zien. Ik heb die plannen opgedeeld in een deel dat gaat over de *body of knowledge* en een deel over de maatschappelijke ontwikkelingen.

Vooraf daaraan besteed ik aandacht aan het sociaal-cultureel werk: de aard van dat werk en betekenis ervan voor de samenleving zijn naar mijn idee onderbelicht gebleven in het onderzoek, de literatuur en het publieke debat. Daarom eerst een kort stuk over de aard en geschiedenis van het sociaal-cultureel werk, en een paragraaf over waar sociaal-culturele professionals te vinden zijn.

2 Sociaal-cultureel werk

Professionalisering van een levenshouding

Culturele en sociale dynamiek houdt zich bezig met het onderzoek naar sociale en culturele processen en naar de rol en het optreden van sociale en in het bijzonder sociaal-culturele professionals in de samenleving. Hun optreden als sociale profes-

sional is erop gericht om bij te dragen aan de kwaliteit van de samenleving. Dat betekent dat we uitgaan van een brede definitie van sociaal werk, die overigens goed aansluit op de internationale definitie van sociaal werk.¹

Dit houdt in dat zwakkeren en kwetsbare mensen niet in de steek gelaten worden en geholpen worden als dat nodig is. Het betekent ook dat de sociale professional een rol heeft of kan hebben bij groepen mensen die niet zwak zijn, en kan bijdragen aan de kwaliteit van de samenleving en natuurlijk ook aan het verbinden van al deze groepen.

Het beroep is eigenlijk de professionalisering van een levenshouding die niet pas na de Tweede Wereldoorlog is uitgevonden. Het bestaat al zolang er groepen mensen samenleven, durf ik te beweren, sinds mensen met een sociaal hart en met wat we nu *deliberative skills* noemen zich inspanssen om de omgeving zo prettig mogelijk te maken en te houden. We kennen de georganiseerde tradities van de armen- en wezenzorg, maar ook zijn er altijd individuen geweest die iets voor hun omgeving willen doen. Veel mensen kennen zo iemand uit de overlevering of uit hun eigen familiegeschiedenis.

Neem bijvoorbeeld Jan Bos, slager in Meppel, die eind negentiende eeuw met een paar collega-slagere de slagerefeesten organiseerde in Meppel en omstreken. De klanten in zijn zaak bestelden niet alleen karbonades en leverworst, maar vroegen hem ook bij henzelf of bij hun burens langs te gaan na sluitingstijd van zijn slagerij, als er problemen waren. Dat deed hij; na sluitingstijd begeleidde hij toen al wat wij nu keukentafelgesprekken zouden noemen. Hij is mijn overgrootvader, en zoals hij waren en zijn er velen. Vader Klaren bijvoorbeeld, een Amsterdamse arbeider die in 1902 in de Czaar Peterbuurt, waar vrijwel geen gelegenheid was voor kinderen om te spelen, zorgde voor de oprichting van de eerste speeltuinvereniging, die ook gezelligheidsavonden organiseerde voor de ouders. Zo'n hedendaagse held is Moustapha Eljarmouni uit Amsterdam Oost die een paar jaar geleden een schaakclub begon voor zijn autistische zoon; de club telt nu honderd leden. Of anders Eva de Klerk van de NDSM-werf en NDSM-energie, een *bottom-up* stadsontwikkelaar, procesmanager en *community builder*. Of Naçi Aydemir, die een garagebedrijf heeft in Amsterdam Noord. In zijn garage werken allerlei mensen. Naast de monteurs zijn er mensen die zorgen voor een kopje koffie, de vloer vegen en gereedschap aanreiken, mensen die zich daar gezien en gekend voelen, en die moeilijk aan ander werk zouden komen.

Georganiseerd (sociaal-)cultureel werk kwam in ons land op gang bij de opkomst van de industrialisatie, bijvoorbeeld door de Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen (1784). De Maatschappij stichtte tekensholen, kunstnijverheidsscholen en bibliotheken voor volksontwikkeling. Mensen leerden daar handvakken en het beoefenen van de kunsten vanwege de veronderstelde vormende waarde daarvan. De

Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst stichtte vanaf 1829 vanuit dezelfde gedachte een netwerk van volksmuziekscholen.

Meer algemeen bestaat in Nederland vanaf het begin van de negentiende eeuw een breed gedragen veronderstelling dat cultuurdeelname een belangwekkend effect heeft op de verheffing van de mens, en met name van de arbeidersklasse. Dit idee werd niet alleen gedragen door de sociaal-liberalen, vanuit het welbegrepen eigenbelang van De Tocqueville (De Tocqueville 1835/2011). De samenleving is voor iedereen prettiger als de meeste mensen kunnen meedoen. Ook de socialisten zagen daarom liever geen achterban van desperate mensen die ieder moment tot oproer en wilde stakingen konden komen (Rath 1996, Bos 2012). Het socialisme kon beter bevochten worden met mensen die in zichzelf geloofden en krachtig konden bijdragen aan het verwezenlijken van het socialistische ideaal.

De socialistische voorlieden steunden de opvatting dat gezamenlijk zingen, musiceren en toneelspelen en het deelnemen aan socialistische en burgerlijke kunst het gemeenschapsgevoel en de persoonlijke ontwikkeling dienden. Die gedachte werd ook door de protestantse en de katholieke zuil omarmd, vandaar dat we in Nederland nog rijk zijn aan koren, harmonie- en fanfarekorpsen en muziekscholen (Bos 2012).

Toynbee was een sociaal betrokken Britse historicus die experimenteerde met *settlement*-huizen voor academici en studenten die zich in arme wijken vestigden. Een daarop geïnspireerd idee van volkshuizen, 'Ons Huis', sloeg in Nederland aan. Het eerste Ons Huis werd in 1892 in de Rozenstraat in de Amsterdamse Jordaan opgericht. Voor de volksontwikkeling en de volksopvoeding werden daar lezingen en cursussen gegeven in talen, rekenen, schrijven, koken en gymnastiek.

Het jeugd- en jongerenwerk ontstond toen door modernisering werk en privé gescheiden raakten en kind-zijn als een aparte levensfase beschouwd werd. Vanuit de zuilen en privépersonen werden verschillende initiatieven genomen om kinderen en jongeren te ondersteunen en te verbinden aan de samenleving. Voorbeelden daarvan zijn scouting, patronaten en de socialistische jongerenbeweging (Metz 2013).

Voor het sociale domein geldt, net als voor het culturele domein, dat de overheid zich na de Tweede Wereldoorlog nadrukkelijk met de financiering ging bemoeien, en professionalisering plaatsvond.

Op de beroepsvorming na de Tweede Wereldoorlog ga ik niet uitgebreid in, dat heeft Marcel Spierts al heel mooi gedaan in zijn proefschrift over de sociaal-culturele professionals (2014). Wel is het voor de rest van het verhaal van belang om de werksoorten binnen het sociaal-cultureel werk van de vorige eeuw te noemen: club- en buurthuiswerk, jongerenwerk, opbouwwerk en het vormingswerk. Overigens was en is het gebruik van deze aanduidingen, met name hetgeen onder opbouwwerk verstaan wordt, niet altijd stabiel (zie ook Dozy 2008).

Het vormingswerk was meer gericht op persoonlijke ontwikkeling, op *Bildung*, en daarbinnen was veel aandacht voor culturele vorming. Bij de andere werksoorten was ook wel belangstelling voor de werking van culturele interventies, maar in mindere mate. In deze werksoorten ontwikkelde zich in de jaren zeventig van de vorige eeuw naast de belangstelling voor de persoonlijke ontwikkeling van mensen ook een maatschappijkritische stroming die zich richtte op de maatschappijkritische ontwikkeling van de 'doelgroep', die daar niet altijd op zat te wachten.

De pijnlijkste leerervaring op dat punt kreeg ik als sociologiestudent eind jaren zeventig. Bij een bespreking van een paper van medestudenten kwam ook de 'doelgroep' (een woord dat afgeschaft moet worden) 'werkende jongeren' op bezoek. Het werkstuk had de 'grappig' bedoelde titel 'Jorkende Wengeren'. De gasten waren beledigd, de titel vonden ze denigrerend en de onderzoekers arrogant. De pijnlijke stilte toen zij boos vertrokken, ben ik nooit vergeten. Het was het moment, denk ik, waarop wij als studenten wisten dat het werken met mensen, of het nu om activiteiten of onderzoek gaat, vraagt om respect en inlevingsvermogen.

Tussen de verschillende richtingen in het sociaal-maatschappelijk werk waren er altijd al wat verschillen in rolopvatting, zeker tussen het culturele werk en het maatschappelijk werk zoals het ministerie van Maatschappelijk Werk – dit ministerie bestond van 1952-1965 – dat begin jaren zestig voorstond; dat richtte zich op onmaatschappelijkheidsbestrijding. Jan Kassies (1920-1995), de PvdA-politicus die vanuit zijn verschillende strategische posities in de kunstensector altijd een lans heeft gebroken voor de sociale kant van cultuur, maakte zich destijds sterk voor het cultureel werk en vond dat een zekere onaangepastheid juist het kenmerk is van volwassenheid en tevens een voorwaarde voor maatschappelijke verwerkelijking (Spierts 2014: 63).

Binnen het kunst- en cultuurbeleid zijn de verheffende werking van cultuur, het maatschappelijk effect ervan, de bijdrage aan het geestelijk en stoffelijk welzijn, en het bieden van ontplooiingskansen tot op heden in verschillende verschijningsvormen motivering (geweest) voor het subsidiëren van cultuuruitingen en cultuurdeelname (Bos 2012: 26-30).

In de naoorlogse periode, en vooral vanaf de jaren zestig, werd de invloed van de overheid op de sociale beroepen door toenemende subsidiëring van het werk en de daarbij behorende regelgeving steeds groter. Tot ver in de jaren zeventig bleven de verzuilde organisaties nog een forse greep houden op organisatie en uitvoering van het werk. Daarna nam de invloed van het particulier initiatief snel af. Mede onder invloed van de ideologie van het toen in zwang geraakte New Public Management en toenemende marktwerking kregen lokale overheden door aanbestedingen een steeds grotere sturingsmacht over het lokale welzijnswerk (De Boer en Van der Lans 2014).

Nu, vijftien jaar in de nieuwe eeuw, is het in het sociale domein door de veranderingen in de arrangementen van de welvaartsstaat erg onrustig voor alle betrokkenen: burgers, professionals en gemeenten. Later meer daarover, nu eerst iets over sociaal-culturele professionals.

De professionals in het sociaal-cultureel werk

Positieve krachten versterken

Sociaal-culturele professionals zijn de mensen die op veel plekken in de samenleving al dan niet in georganiseerd of institutioneel verband bijdragen aan de kwaliteit/leefbaarheid van de samenleving. Hun werkterrein is het publieke domein, meestal niet de persoonlijke levenssfeer. In het laatstgenoemde domein zijn de jeugdzorg en het maatschappelijk werk en de schuldhulpverlening actief.

De rol van sociaal-culturele professionals is het faciliteren, activeren en verleiden van (groepen) mensen tot het doen of meedoen aan activiteiten waar zij een positieve beleving bij hebben. In voorkomende gevallen zullen ze iemand doorverwijzen naar een vorm van hulpverlening. Doorgaans zullen zij weinig of niet disciplinerend optreden en als het toch moet op een vriendelijke, opbouwende manier.

Om te spreken in termen van het medisch, zorg- en veiligheidsdenken, waarin gedacht wordt in drie uiteenlopende en olopende interventies, kennen we: de preventie, het signaleren en het ingrijpen. Het sociaal-cultureel werk is vooral gelokaliseerd in het domein van de preventie. Sociaal-culturele professionals werken met en voor de gehele breedte van de samenleving: voor kwetsbare én voor niet-kwetsbare groepen.

Figuur 1 Interventies

Het zijn mensen die kennis weten te koppelen aan sociaal handelen. Mensen met een scherp gevoel voor verhoudingen tussen mensen en voor de leefwereld van mensen. Daarbij is, volgens Sennett (2012), een *subjunctive voice* nodig: een stem die niet assertief is maar ruimte geeft en een open uitwisseling mogelijk maakt.

Sociaal-culturele professionals kunnen goed luisteren en kijken, hebben een brede blik, kunnen met de complexe dynamiek in een sociale omgeving omgaan en mensen en instellingen (leef- en systeemwereld) met elkaar verbinden. Hun handelingsrepertoire is breed: ze weten en voelen wanneer ze moeten luisteren, activeren, faciliteren en coachen.

Anders gezegd: ze werken met twee oren en één mond. Naast kennis hebben ze een goed ontwikkelde intuïtie voor wat in een bepaalde situatie nodig is. Ook kunnen ze een productie realiseren: een bijeenkomst, een cursus, een evenement zoals een festival. De opleiding CMV leidt deze mensen op; wat zij allemaal precies moeten kunnen weten als ze afstuderen, staat in het CMV-opleidingsprofiel Alert en ondernemend 2.0.

Het beroep is niet beschermd. Het verrichten van de genoemde handelingen is niet alleen voorbehouden aan de mensen die wij opleiden, het geldt bijvoorbeeld ook voor kunstenaars, economen en sociologen. De CMV-opleidingen bezinnen zich op de vraag of dat wel zou moeten, zoals de gezondheidsraad in het rapport uit 2014 *Sociaal werk op solide basis* voorstelt.

Waar zijn sociaal-culturele professionals actief?

De ondernemende professionals die bij de CMV-opleidingen opgeleid worden, zijn op veel verschillende plekken en manieren in de samenleving actief. Ze werken in loondienst of als tijdelijk medewerker voor organisaties die een welzijns- of cultureel karakter hebben. Ook zijn ze te vinden bij allerlei uiteenlopende initiatieven en projecten die zij al dan niet zelf geïnitieerd hebben. Steeds vaker bieden ze als zelfstandige hun diensten aan of ontwikkelen ze een concept waarmee ze als sociaal-culturele ondernemers een bijdrage leveren aan de samenleving.

Institutionele context

Sociaal-cultureel werkers vinden we in het buurt- en clubhuiswerk, vaak in dienst van een direct of indirect door de overheid gefinancierde welzijnsorganisatie. Tegenwoordig ook als 'participatiemakelaar' of 'participatieprofessional' bij de gemeente, bij woningbouwverenigingen en welzijnsorganisaties. Ze zorgen dat er activiteiten zijn voor jongere en oudere mensen, waardoor dezen anderen ontmoeten en bezig zijn met dingen die zij leuk of leerzaam vinden. Concreet hebben we het over activiteiten als taal- en fietscursussen voor vrouwen die niet of nauwe-

lijks uit hun huis komen, een *low key* inloop en muziekactiviteiten voor jongeren, allerlei activiteiten waardoor jongeren beter leren wie ze zijn en wat ze kunnen (talentontwikkeling), praatgroepen, handwerken, hardlopen, koken en eten (kook mee en eet mee), klaverjassen, yoga voor ouderen, of kinderclubs waar geknutseld en de wereld verkend wordt. Bijeenkomsten over opvoeden, bijeenkomsten voor vaders, een cursus beeldhouwen in speksteen, zumbacursussen, wandelclubs, Alzheimercafés. De laatste tijd worden ook nieuwe initiatieven met de buurt ontwikkeld; met een 'buurtbudget' kunnen mensen hun plannen indienen en als de 'inspiratiegroep' waarin de buurt vertegenwoordigd is het goed vindt, kunnen ze uitgevoerd worden.

Woningcorporaties hebben de afgelopen jaren veel gedaan aan maatschappelijke projecten, en daar zetten ze participatieprofessionals bij in. Programma's als Samen in de Buurt, en de Betere Buurtprijs zijn daar voorbeelden van. En sommige centra voor jeugd en gezin hebben sociaal-culturele professionals in dienst.

Opbouwwerk en groepswork doen sociaal-culturele professionals ook in organisaties, die (deels) niet overheidsgefinancierd zijn, zoals Youth for Christ, het Leger des Heils, de scouting en sportverenigingen.

Naar het hoe en waarom van het opbouwwerk (een legitimatiekader) wordt in het lectoraat een promotie-onderzoek gedaan door Jeroen Gradener. Nick Bolte doet een promotie-onderzoek naar de professionalisering van de beroepsgroep opbouwwerkers.

Sommige gevestigde culturele organisaties als musea en podiumkunstinstituten hebben sociaal-culturele professionals in dienst, meestal als publieksmedewerker. Zo ook in het Bijlmerparktheater in Amsterdam Zuidoost. Bij kleinere culturele organisaties, zoals *Likeminds* voor jonge *urban* podiumkunstenaars, werken ze als medewerker én in leidinggevende posities. Het Amsterdams Fonds voor de Kunsten (AFK) doet veel voor culturele initiatieven in wijken in de stad met de hulp van cultuurverkenner; dat zijn vaak CMV'ers – de directeur van het AFK is overigens ook CMV'er.

Sociaal-culturele professionals werken ook bij organisaties als Artis en als NCDO, centrum voor mondiaal burgerschap. Bij bedrijven verzorgen ze maatschappelijk verantwoorde (personeels)activiteiten.

Kleinere en grotere festivals en andere evenementen worden geproduceerd dankzij de medewerking van sociaal-culturele professionals; denk aan het Magneet Festival en het Over het IJ Festival.

Stille helden van het eigen initiatief en het sociaal-culturele engagement

Sociaal-culturele professionals reageren ook met eigen of collectieve concepten en interventies op maatschappelijke ontwikkelingen of lacunes en sluiten zich aan bij bestaande sociale bedrijven. Vaak gaat het om initiatieven waardoor groepen mensen die onvoldoende uit de verf komen een plek en een kans krijgen, en om initiatieven met een duurzaam karakter. Ondernemend als zij zijn, zien ze het, benoemen het en ontwikkelen er activiteiten op. De oprichters van Marmoucha zorgen ervoor dat er meer muziek uit de Maghreb geprogrammeerd wordt. Vunzige Deuntjes biedt een omgeving aan waarin lekker gefeest kan worden, met R&B en hiphop. Zij creëren een omgeving waar respectvol met vrouwen wordt omgegaan, als tegenbeweging tegen het seksisme in deze muziekvormen en het gedrag eromheen. Het duurzame initiatief Krijg de kleren – helaas bestaat het niet meer – was een initiatief waar mensen mooie kleren konden inbrengen en ruilen. Ook het initiatief voor een magazine voor homoseksuele jongeren met een islamitische achtergrond is van een sociaal-culturele professional. En Ilse en Femke van Velzen maken met hun bedrijf IF Productions films over onrecht in Congo, over de verkrachtingen daar én over de mensen die daar onterecht voor veroordeeld worden.

Daarnaast zijn sociaal-culturele professionals actief bij buurtondernemingen, bij (andere) zelforganisaties en bedrijven die zich richten op mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

Bij de culturele wijkonderneming Tugela85 in Amsterdam Oost zorgen twintig kunstenaars en cultureel ondernemers (ook sociaal-culturele professionals) voor buurttuinieren, *community art* en kunsteducatieve projecten, zoals het museum zonder muren, de mobiele tuin, theatervoorstellingen met bewoners op locatie, en de Javatas – een tas met producten, recepten en verhalen van de Javastraat in Amsterdam Oost. De kunstenaars/ondernemers werken voor zichzelf en daarnaast ook voor de buurt in de straten en pleinen van Amsterdam Oost met en voor bewoners.

Bij de verhalensites Het Geheugen van Oost en Het Geheugen van West, waren en zijn sociaal-culturele professionals betrokken.

En wat te denken van de Tolhuistuin in Amsterdam Noord, culturele vrijplaats voor alle vormen van kunst en muziek, met een diversiteit aan artistieke disciplines en publieksgroepen, mainstream en avant-garde, en een buurtsoap. Ook daar zijn sociaal-culturele professionals te vinden, net als in de Broedstraten verderop in Noord. In een Broedstraat wonen en werken kunstenaars. Onder leiding van een kwartiermaker werken zij samen met andere buurtbewoners en ondernemingen aan kunstprojecten die het leven in de straat mooier en leefbaarder maken.

Van Broedstraten is de stap niet groot naar Broedplaatsen – Bureau Broedplaatsen is een Amsterdamse gemeentelijke instelling die de transformatie van gebouwen tot 'broedplaats' mede mogelijk maakt – als bijvoorbeeld de 'Old School' –

ook daar zijn sociaal-culturele professionals actief bij de programmering. Bij het sociale kunstenaarsinitiatief Accu (Art, Community and Culture), werken studenten en professionals op tijdelijke basis mee aan projecten. Zoals aan Samen Dapper, een project om buurtbewoners in de Dapperbuurt te verbinden door samen te werken aan een feestelijke opening van een nieuw schoolplein, en aan een wereldburgeroptocht tijdens Midzomernacht.

Sociaal-culturele professionals zijn ook te vinden bij bedrijven waar mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt werken, zoals brouwerij de Prael, en Coffeemania, de koffiebar die dient als opstapje om jongeren werkervaring op te laten doen.

Het werkveld van de sociaal-culturele professionals is breed. Zij werken met kwetsbare en niet-kwetsbare groepen, in de meer traditionele settings van het welzijnswerk en in het brede veld van allerlei verschillende projecten en evenementen met een maatschappelijke impact. Waar de precieze grens ligt, is moeilijk aan te geven.

Om een voorbeeld te geven: de positie van directeur van een grote culturele instelling als AFK/Paradiso is niet direct een beroep waar de sociaal-culturele professional voor wordt opgeleid. Maar als een sociaal-culturele professional die positie inneemt, helpt het wel om het sociale hart een duidelijke plek te geven in die organisaties, waardoor groepen mensen die anders geen platform of kans hadden gekregen dat wel krijgen.

Een ander voorbeeld is het Amsterdam Dance Event, een groot evenement. Of het hele evenement gezien kan worden als een sociale onderneming is de vraag: mensen ontmoeten elkaar daar en beleven plezier aan het samen genieten van muziek en dansen. Dat zijn belangrijke elementen voor een leefbare, sociale samenleving. Onderdelen van het festival, zoals het al genoemde Vunzige Deuntjes die verzorgt, hebben wel een expliciet sociaal gezicht, en voor het produceren van zo'n onderdeel zijn in essentie dezelfde vaardigheden nodig als voor het gehele festival. Het is de doelstelling die (deels) verschillend is.

Dynamisch is dit werkveld zeker. En lastig om te volgen. Voor een beter zicht op waar de studenten aan het werk zijn, zouden opleiding en lectoraat zich opnieuw moeten inspanssen om een werkbaar *tool* te ontwikkelen, naast of in relatie tot de Facebookpagina van alumni.

Taak voor lectoraat en opleiding:
een systeem/*tool* ontwikkelen voor het beter monitoren waar studenten gaan werken

---

3 *Body of knowledge*: opleidingen en lectoraten

Studenten sociaal-cultureel werk maken in de opleiding kennis met veel uiteenlopende sociologische, filosofische en sociaal-psychologische, antropologische, bestuurskundige en managementbenaderingen. Deze benaderingen ontwikkelen zich verder en er komen nieuwe bij; de *body of knowledge* van het sociaal-cultureel werk is dynamisch. Dat geldt ook voor de andere sociale beroepen. Ik zie het als de taak van het lectoraat om daar systematisch aan bij te dragen.

Drie concepten verdienen naar mijn idee op dit moment in ieder geval onze aandacht: *empowerment* en *capability approach*; positieve ervaringen en superdiversiteit. Daarnaast is het tijd om gezamenlijk opnieuw te bekijken op welke manier cultuur een plaats krijgt in de opleiding CMV en mogelijk ook bij andere opleidingen.

Empowerment en capability approach

Sociaal-cultureel werkers van nu worden in Amsterdam opgeleid om bij het uitvoeren van hun werkzaamheden met groepen mensen uit te gaan van de wensen en de verlangens van die mensen. Mensen bepalen zelf wat zij willen bereiken; dit denken over professioneel handelen is gebaseerd op de *capability approach* van de econoom Amrita Sen (1999). De centrale gedachte is dat mensen de vaardigheden ontwikkelen om het leven te leiden dat zij vanuit hun perspectief willen en kunnen leiden. De benadering van Sen heeft nogal wat kritiek ondervonden; hij zou onvoldoende duidelijk gemaakt hebben wat die *capabilities* inhouden. Martha Nussbaum (2011) heeft een lijst met *capabilities* opgesteld die inmiddels een veel gebruikt paradigma zijn voor ontwikkeling, ook voor het United Nations Development Programme (UNDP).² In 2009 werkte Sen zijn benadering verder uit in *The Idea of Justice*, een antwoord op *A Theory of Justice* van zijn leermeester Rawls (1971). De gedachte van Sen is dat mensen zich ontwikkelen door het opheffen van onvrijheden van uiteenlopende aard. Mensen die meer macht over hun eigen leven hebben, voelen zich prettiger dan mensen die dat niet hebben. Een van de taken van sociaal-culturele professionals is voor mensen (het gevoel van) vrijheid te verruimen, positieve vrijheid gebaseerd op het weten en voelen van de mogelijkheden die zij hebben (Berlin 1969, Blokland 1991). Daarbij hoort ook het maken van een haalbare inschatting van die mogelijkheden, en daarbij kunnen sociaal-culturele professionals een rol spelen. Ook hier gaat het om goed luisteren en zeggen wat nodig is: twee oren en één mond.

De benadering van Sen wordt wel gezien als een specifieke invulling van *empowerment*. Dit begrip wordt in veel verschillende betekenissen gebruikt in het denken over en de praktijk van het *social work*. De opkomst van het begrip is onderdeel van een verandering van de benadering van kwetsbare groepen. Het

hanteren van het begrip *empowerment* heeft bijgedragen aan de verandering van het denken in tekorten (deficiënties) van mensen, naar het denken in termen van hun macht en kracht (Delahaj 2004). Een positieve grondhouding ten opzichte van het eigen zijn en kunnen maakt daarvan deel uit.

Met de introductie van het begrip komt er naast een instrumenteel-technische, van bovenaf opgelegde benadering van het helpen van mensen, waarbij de behoeften van mensen als universeel worden gezien, meer plaats voor een meer contextuele benadering (Delahaj 2004). In die contextuele benadering (Zimmerman 1995) is meer aandacht voor de context waarin mensen zich bevinden, en hoe deze hun waarneming van hun realiteit en behoeften beïnvloedt.

Over *empowerment* op individueel en op *community*-niveau is veel meer te bewerpen en te leren aan de hand van de bestaande literatuur van onder meer Alinsky (1971), Zimmerman (1995, 2000), Rappaport (1981, 1987), Christens (2012), Gilchrist (2009), en zeker te leren over de *empowerment* op organisatieniveau (Maton 1995, 2008).

Het begrip wordt veel gebruikt in de opleiding van sociale professionals, en vaak als een containerbegrip. Het lectoraat wil in het sociale domein van de HvA systematischer nagaan met docenten hoe we het begrip opvatten en invullen, dat aanvullen met recente opvattingen en bedenken hoe we het willen gebruiken in onderwijs en onderzoek.

Binnen het lectoraat CSD wordt op dit moment onderzoek gedaan naar *empowerment* op persoonlijk en organisatieniveau, in het promotieonderzoek 'Buurtverhalen en empowerment in het digitale tijdperk' van Mike de Kreek. Het onderzoek focust zich op de websites het Geheugen van Oost en het Geheugen van West, waarop buurtbewoners al tien jaar hun herinneringen als korte verhalen publiceren. In deze studie wordt de manifestatie van collectieve *empowerment*-aspecten bestudeerd door patronen in de online dynamiek rondom de herinneringen te koppelen aan de organisatieontwikkeling van de beide online stadsgheugens. De mate van zelforganisatie en de intensiteit van de rol van professionals spelen daarin een belangrijke rol. Het onderzoek zal een belangrijke bijdrage leveren aan de verdieping van het concept voor ons onderzoek en onderwijs.

Taak voor het lectoraat CSD en opleiding(en):
nader uitwerken op basis van (literatuur)onderzoek hoe wij het begrip
empowerment willen gebruiken

Positieve ervaringen

Ook zouden we naar mijn idee voor het opleiden van sociale professionals preciezer moeten weten hoe positieve ervaringen werken en hoe ze tot stand komen. Hun werk bestaat voor een belangrijk deel uit het zorgen voor interventies op het faciliteren, activeren en verleiden van (groepen) mensen tot het doen of meedoen aan activiteiten waar zij een positieve beleving bij hebben. Daar wordt en is onderzoek naar gedaan. Ik doe hier een voorzet waaraan gedacht kan worden.

Allereerst is er het onderzoek van Sebastian Abdallah, docent CMV en onderzoeker bij het HvA-lectoraat Youth Spot, naar succeservaringen bij jongeren en het ontwikkelen van emotionele energie, met als inspiratiebron de *interaction ritual chains*-benadering van Randall Collins (2004). Succesvolle rituelen brengen onder andere symbolen voort die voor de groep als samenvatting en herinnering van hun gezamenlijkheid functioneren. Individuen ontleen aan die interacties en hun symbolen emotionele energie. Onsuccesvolle rituelen veroorzaken daarentegen een energielek.

Met dat als vertrekpunt, is het voor het werk van de sociaal-culturele professional van belang om meer en systematischer te weten over het tot stand komen van positieve ervaringen. We zouden kunnen uitzoeken hoe we gebruik kunnen maken van de ideeën van de positieve psychologie, een benadering met oude *roots* die sinds een jaar of twintig opgang doet.

Barbara Fredrickson (1998) en anderen bekeken nauwkeuriger de werking van positieve emoties. Zij heeft dat uitgewerkt in de *broaden-and-build*-theorie. Positieve emoties zorgen vaak voor meer positieve emoties. In verder onderzoek vond zij dat bij het ervaren van een positieve emotie het blikveld ruimer wordt. Mensen worden beter in het herkennen van patronen, in het zien van hun relatie met anderen, in het kijken naar zichzelf en naar wat hun mogelijkheden zijn (Fredrickson e.a. 2008): het *broaden*-effect. Als mensen de houding ontwikkelen om positief te kijken, kunnen ze veranderen en groeien en de vaardigheden ontwikkelen om dat te doen: het *build*-effect. Positieve emoties lijken bij te dragen aan het ontwikkelen van een brede blik. Negatieve gevoelens lijken bij te dragen aan een focus op details (Basso e.a. 1996; Derryberry & Tucker 1994).

De laatste jaren wordt er steeds meer onderzoek gedaan naar het verband tussen activiteiten die samenhangen met positief en optimistisch denken, zingeving, bewust leven en genieten, interactie met anderen, gezonde leefstijl en geluk delen: de zogenaamde principes van duurzaam geluk en welbevinden (Walburg, 2008). Die principes zijn: positiever leren denken; een gevoel van richting in het leven (zingeving); gezonde leefstijl; bewust leven en genieten; interactie met anderen (groepsactiviteiten); geluk delen (vrijwilligerswerk heeft invloed op het wel-

bevinden van de ander en de vrijwilliger); een leven lang leren. Op elk van deze aspecten is nader onderzoek gedaan.

Binnen de positieve psychologie worden interventies ontwikkeld met als doel het welbevinden en de veerkracht van mensen te verhogen, in plaats van het uitsluitend behandelen van een psychisch probleem (Sinnema 2014). Volgens Seligman en Csikszentmihalyi (2000) gaat het binnen de positieve psychologie over drie onderwerpen:

- positieve ervaringen die mensen kunnen hebben, zoals geluk, hoop en liefde
- positieve eigenschappen, zoals vitaliteit, doorzettingsvermogen en wijsheid
- positieve instituties of manieren waarop instellingen een positief verschil kunnen maken binnen de maatschappij.

Vanuit de positieve psychologie, maar ook vanuit aanpalende tradities zoals *mindfulness* (Csikszentmihalyi 1997) en *life-review* zijn interventies ontwikkeld die kunnen worden gebruikt binnen het sociaal-cultureel werk.

Een mooi voorbeeld is het experiment van het Trimbos-instituut met positieve interventies, *Welzijn op recept*, in een samenwerking tussen gezondheidszorg (huisartsen) en welzijn. Met activiteiten die mensen een positieve ervaring opleveren, wil het instituut onnodige medische of psychische zorg voorkomen. Het instituut laat zich inspireren door het overzichtsartikel van Walsh (2011), die betoogt dat therapeutische leefstijlaanpassingen soms net zo effectief kunnen zijn als psychotherapeutische interventies en farmaceutische interventies. Nu is het zo dat naar schatting 50% van de mensen die naar de huisarts gaan een psycho-sociaal probleem heeft (Sinnema e.a.: 8) Voor deze klachten is, aldus het Trimbos-instituut, vaak geen medische of psychische zorg nodig, terwijl die wel wordt geboden. In een aantal pilots verwijst de huisarts in dergelijke gevallen naar de welzijnsinstelling.

Het gaat bij de interventies van het Trimbos-instituut vaak om heel simpele dingen. Bijvoorbeeld een oudere mevrouw, die na het overlijden van haar man veel alleen thuis zit. Ze knapt enorm op van het wekelijks met anderen zwemmen en daarna lunchen. Ze is onder de mensen, leert nieuwe mensen kennen en het is gezond. Die activiteit wordt georganiseerd door een welzijnsorganisatie.

Denkend aan het werken met groepen verdient ook de benadering *appreciative inquiry* (A.I.) (Cooperrider en Srivastva 1987, Bushe 2013) aandacht. Deze benadering is een vorm van positief denken zoals hierboven is aangegeven, maar dan op collectief niveau, in organisaties en gemeenschappen. De benadering is gebaseerd op de veronderstelling dat de vragen die we stellen onze focus richten. A.I. biedt een benadering die niet gericht is op wat er mis is of de problemen verdiept, maar concentreert zich op wat goed gaat en wat mogelijk is. A.I. is gebaseerd op een aantal principes: dat hetgeen waarvan we denken dat waar is, bepaalt wat we

doen, en dat denken en actie ontstaan in interactie met anderen (*constructionist principle*); dat als we ons met systemen bezighouden ze daardoor ook veranderen (*principle of simultaneity*); dat het leven in een gemeenschap of organisatie vorm krijgt door de verhalen die mensen elkaar vertellen (*poetic principle*); dat hetgeen we vandaag doen bepaald wordt door ons beeld van de toekomst (*anticipatory principle*); en ten slotte het uitgangspunt dat een positieve, open houding en sociale betrokkenheid nodig zijn voor duurzame verandering (*positive principle*). Gevoelens als hoop, opwinding, inspiratie en plezier dragen bij aan het vergroten van de openheid voor nieuwe ideeën en mensen én vergroten de flexibiliteit.

De komende tijd gaat het lectoraat met de opleidingen de kennis hierover inventariseren en systematiseren, en bedenken wat we daarvan in het onderwijs en onderzoek willen gebruiken.

Opgave lectoraat CSD en opleiding(en):
op basis van literatuuronderzoek meer en systematisch leren over het tot stand komen en de werking van de positieve ervaringen bij en positieve bejegening van (groepen) mensen

---

Over feestjes

Sociaal-culturele professionals krijgen wel eens te horen dat het best leuk is wat ze doen, maar dat ze op moeten houden met het organiseren van feestjes. Dat is een pijnlijke misvatting. Voor het welbevinden van ons allemaal is het heel belangrijk dat er 'feestjes' gevierd worden, sterker nog: feestelijke gelegenheden zijn bij uitstek gelegenheden waar mensen ontspannen genieten en interactie met anderen hebben. En daarmee hebben we in één activiteit drie van de voorwaarden voor duurzaam geluk te pakken. Dat geldt voor de slagersfeesten in Meppel in de negentiende eeuw, voor de gezellige en feestelijke bijeenkomsten van de Amsterdamse speeltuin van vader Klaren, en voor de feestgangers die een paar maanden geleden dansten op de muziek van Vunzige Deuntjes.

Superdiversiteit

Voor Amsterdam en andere West-Europese steden lijkt het begrip multicultureel niet meer de werkelijkheid van het leven in die steden te beschrijven. Een relatief nieuw concept dat de lading beter dekt is 'superdiversiteit' (Vertovec 2007). Superdiversiteit is te gebruiken als een begrip om de situatie in de samenleving te beschrijven, en als een (gewenste) manier van denken over onze samenleving.

Het begrip benoemt de verdergaande diversificatie binnen de diversiteit. Het is geen synoniem voor de multiculturele samenleving, maar het woord om de hedendaagse grootstedelijke gemengde samenleving – zoals Amsterdam, met 154 verschillende nationaliteiten – te beschrijven. De diversiteit aan migrantengemeenschappen is sterk toegenomen door de migratie uit nieuwe Europese lidstaten, vluchtelingenstromen en de komst van ‘kennismigranten’ uit India en Rusland. Daarnaast bestaan ‘traditionele’ migrantengroepen inmiddels uit drie of vier generaties, met soms grote onderlinge verschillen in opvattingen en levenswijzen. Al met al is er een grote variëteit aan etnische achtergronden, generaties, religiositeit, migratiemotief, opleidingsniveau, werkervaring en verblijfsduur (Verdooren 2013). ‘Etnische achtergrond’ op zich is dan vaak geen verklarende factor, maar moet steeds in samenhang worden bekeken met andere aspecten (Crul e.a. 2013).

In ieder geval helpt het begrip om anders na te denken over verschillen. Het denken in doelgroepen past niet langer, omdat er nu zoveel zijn en binnen groepen ook grote verschillen bestaan. Het gaat er nu om te denken aan verschillende individuen in een cultureel pluriforme samenleving. Die individuen maken makkelijker contact, ook door de sociale media en fysieke ontmoetingen, bijvoorbeeld in het onderwijs. Zeker in de grootstedelijke omgeving leggen mensen meer en sneller contacten over de grenzen van hun groep heen; dat betekent dat oude etnische, religieuze en linguïstische scheidslijnen vervagen (Prins 2013).

Om met deze veelheid aan schakeringen om te gaan zijn specifieke competenties nodig. Deze competenties gaan er niet om een cultuur te begrijpen, maar om te communiceren in een heel gedifferentieerde omgeving. De competenties moeten mensen in staat stellen om constructief om te gaan met de gevoelens van ‘vreemdheid’ en onvoorspelbaarheid die interculturele contacten (in sterkere mate) met zich kunnen meebrengen. Daarbij zullen regelmatig wantrouwen, onzekerheid of angst voor vooroordelen moeten worden overwonnen. Van belang is dan vaak dat de ander niet (alleen) als representant van zijn of haar groep wordt benaderd, maar als een individu dat als vanzelfsprekend verschillende identiteiten en verbindingen kent. Dat biedt bovendien meer mogelijkheden om uiteindelijk, tussen alle verschillen, gemeenschappelijke doelen en kaders te creëren.

Sociaal-culturele professionals moeten deze competenties hebben om hun werk in de grote steden naar behoren te kunnen doen.

De toegenomen virtuele en fysieke mobiliteit van groepen mensen zorgt er eveneens voor dat de werelden van mensen die hier zijn komen wonen ook meeleven in die van hun omgeving, zeker in de grote stad. Dit verschijnsel wordt ook wel aangeduid als ‘glokalisering’ (Robertson 1994). Ook dit verschijnsel verdient de aandacht van de opleiding CMV en ik denk ook van veel andere opleidingen.

Taak voor het lectoraat:
begrippen en literatuur nader bekijken met docenten en lectoren en zien waar
het past in de opleiding(en)

Cultuur en de sociaal-culturele professional

Een van de onderscheidende activiteiten van een sociaal-culturele professional is de aandacht voor en het werken met en voor cultuur(uitingen). Binnen de CMV-opleiding en het lectoraat wordt een breed cultuurbegrip gehanteerd: het gaat zowel om gewoonten en collectieve gedragingen in een samenleving als over de omgang met cultuuruitingen in de zin van artefacten – dat kunnen verschillende soorten van producten zijn (voorstellingen of uitingen in de beeldende sfeer). Steeds gaat het om de betekenis van culturele uitingen en interventies voor mensen en voor de samenleving. Ook over dit punt laat ik mijn gedachten gaan. Door lectoraat en opleidingen kan een slag gemaakt worden met het systematiseren en het kiezen en ontwikkelen van benaderingen over cultuur en samenleving.

Een benadering die we onze studenten niet mogen onthouden is Huizinga's speltheorie (1938/2010), bijna 80 jaar oud, een internationaal erkende opvatting over spel. Hij schrijft over de onbedwingbare behoefte van elk mens om te spelen: 'Het kind en het dier spelen, omdat zij er lust in hebben en daarin ligt hun vrijheid. (...) Ziehier dus een eerste hoofdkenmerk van het spel: het is vrij, het is vrijheid.' Het tweede kenmerk van spel is volgens Huizinga dat het niet hetzelfde is als het 'gewone' leven. 'Het is een uittreden daaruit in een tijdelijke sfeer van activiteit met een eigen strekking.' Zelfs kleine kinderen weten dat ze spelen, dat ze doen alsof, als het gaat om het toekennen van rollen gebruiken ze om dat te markeren vaak de verleden tijd: 'Jij was de prinses en ik was de rover.'

Het spel is als het ware een intermezzo uit het gewone leven, afgezonderd in plaats en tijdsduur, het is begrensd – het derde kenmerk –, het speelt zich af binnen grenzen van tijd en plaats, het heeft zijn verloop en zin in zichzelf. Denk aan een kinderspelletje, een spelletje schaak of memory, maar ook aan een hardlooptocht of een voetbalwedstrijd. Als het gespeeld is, blijft het achter als een herinnering, er kan over worden verteld en het kan herhaald worden, onmiddellijk of na een tijdje. Verder kenmerkt het spel zich door spanning en heeft het regels die gelden voor de in plaats en tijd afgebakende wereld van het spel. Die regels scheppen het kader: wat er binnen de tijdelijk afgebakende wereld kan en mag gebeuren.

Betoveren doet het spel ook. Het samen zijn in die uitgezonderde, afgebakende wereld en het gevoel samen iets belangrijks of aangenaams te delen, zich van

anderen af te scheiden en zich aan de normen van het gewone leven te onttrekken, zorgen er ook voor dat de betoverende werking van het spel zich verder uitstrekt dan de duur van het spel: je hoort ergens bij, bij een club. En die club hoort bij het spel. Spel kan leiden tot gemeenschapsverbanden, waarvan de activiteiten 'geheim' zijn voor anderen, of het anders zijn dan de gewone wereld willen accentueren. Spelvormen zijn vaak een wedstrijd om iets of een vertoning van iets.

Als je dit hoort of leest dan begrijp je ook dat Sennett het werk van Huizinga verbindt aan rituelen en plezier van samenwerken. Dat Huizinga ook wetenschappelijke literatuur is voor de afdeling *gaming* van de hogescholen, dat de *chain ritual*-benadering van Collins ermee rijmt, dat de herhaalde deelname aan een prettig verlopend spelritueel zorgt voor positieve verbondenheid, en dat het ook van belang is om het verband te leggen met het denken over in- en uitsluiting van Norbert Elias.

Beleving van kunst

Voor de komende periode is de uitdaging om meer systematisch te weten te komen hoe volgens de literatuur de deelname aan cultuur zorgt voor een positieve ervaring. Een aantal onderzoeken naar die beleving zet ik hieronder op een rij.

Dat er redenen zijn om dit aan te nemen weten we uit het in de opleiding CMV veelgebruikte onderzoek *Use or Ornament* van Matarasso (1997). We hebben het onderzoek te danken aan de interesse tijdens de periode Blair voor de sociale impact van kunst bij *deprived communities*. *Use or Ornament* is tot op heden het enige grootschalige onderzoek naar de impact van participatie aan kunst en cultuur op het persoonlijke leven van deelnemers.

Voor het onderzoek zijn zeshonderd deelnemers aan negentig onderdelen van *community art*-projecten geïnterviewd. Daarnaast zijn de producten van de projecten (in artistieke zin) geobserveerd en beschreven. De methodologie is gebaseerd op de aanname dat deelnemers aan kunst en cultuur goed in staat zijn zelf te vertellen waarom en hoe deze projecten voor hen belangrijk zijn (*Uses and gratifications approach*). In de interpretatiefase van het onderzoek zijn de (clusters van) effecten door de onderzoekers gerangschikt in zes categorieën: [1] persoonlijke ontwikkeling, [2] sociale cohesie, [3] *empowerment* van de gemeenschap en zelfredzaamheid, [4] lokaal imago en identiteit, [5] verbeelding en visie, en [6] gezondheid en welzijn.

Volgens de onderzoekers is alleen de vijfde categorie specifiek voor culturele of kunstzinnige projecten. Alle andere effecten kunnen ook door welzijnsprojecten of sportactiviteiten worden gegenereerd, doordat mensen actief gaan deelnemen aan hun eigen gemeenschap of omgeving. Verbeelding en visie gaan daarentegen expliciet over creativiteit en het representeren van een lokale of eigen groepsiden-

titeit. Critici vinden dat het niet duidelijk is waarom Matarasso alleen deze soort effecten specifiek acht voor cultuurparticipatie. Zo uit Van Hoogen e.a. (2010) de kritiek dat Matarasso's werk laat zien dat er een effect is van de cultuurdeelname, naar het oordeel van de betrokkenen, maar niet hoe het werkt. Dat is een beetje flauw vind ik.

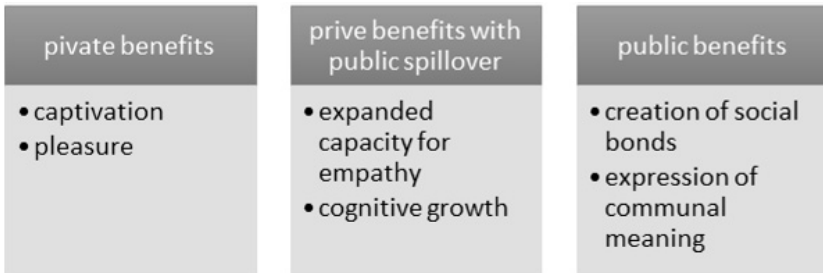
Matarasso ontdekte onder meer dat het deelnemen aan een *community*-project kan bijdragen aan persoonlijke ontwikkeling: uit het onderzoek bleek dat 84% van de volwassen deelnemers meer zelfvertrouwen kreeg en 80% nieuwe vaardigheden geleerd had. Als het gaat om sociale cohesie had 91% nieuwe vrienden gemaakt, 54% iets over de cultuur van anderen geleerd en 84% was in iets nieuws geïnteresseerd geraakt. Van de respondenten was 40% positiever over de plek waar ze leven en 63% was bereid om mee te helpen in lokale projecten. Mensen voelden zich opener en creatiever: 86% had iets gedaan wat ze nog nooit gedaan hadden en 81% vond het belangrijk om creatief te zijn. Meedoen in een *community*-project blijkt een populaire manier om zich met de *community* bezig te houden. 'Arts projects can nurture local democracy. They encourage people to become more active citizens, and strengthen support for local and self-help project' (Matarasso 1997). Deelnemers (73%) voelden zich ook gelukkiger na deelname in het project.

Hier ligt een mooie uitdaging voor het lectoraat om te proberen meer woorden te geven aan het 'hoe' van de werking van cultuurdeelname. Dat kan denk ik door participeren/etnografisch onderzoek in samenwerking met onderzoekers van Toegepaste Psychologie.

Voor de HvA heeft Sandra Trienekens (2009) met een vergelijkbare methode onderzocht hoe culturele interventies een positieve impuls kunnen geven aan maatschappelijke vraagstukken en zachte burgerschapscompetenties. Met zachte burgerschapscompetenties doelt zij op 'de gevoeligheid voor diversiteit [...], wederzijds respect en zorgzaamheid, tolerantie, zelfbeheersing, de bereidheid onbekende denkwerelden in te gaan, liefde voor diversiteit, een open geest voor nieuwe ideeën, een open oog voor de behoeften van anderen en het vermogen om met onoplosbare verschillen te leven.' Met haar onderzoek 'De zingende stad' (Trienekens 2009) wil ze een theoretische bijdrage leveren aan mogelijke antwoorden op de vraag wat deelname aan dergelijke projecten betekent: wat draagt die deelname bij aan het creëren van ontmoetingen op verschillende niveaus, aan de persoonlijke, sociale, cognitieve, emotionele en culturele ontwikkeling van de deelnemers en aan het formuleren van een collectieve geschiedenis. Zij vond positieve resultaten voor creativiteit: de kinderen hadden dingen geprobeerd die ze nooit eerder gedaan hadden, *empowerment* (de kinderen durfden nu in de klas te zingen), en er was identificatie met de omgeving (de kinderen vonden de weg naar school leuker dan daarvoor).

In de studie van McCarthy e.a. (2004), waarin de bevindingen van een groot aantal studies wordt samengevat, formuleert hij de effecten van de deelname aan kunst (zie figuur 2). Ook wijst hij erop dat in het onderzoek naar de relatie van de effecten van kunst op mensen en samenleving het onderzoek en analysetechnieken aan de zwakke kant zijn, er geen voldoende redeneringen zijn over de wijze waarop kunst zorgt voor maatschappelijke effecten en er weinig aandacht bestaat voor de sociale werking van kunst in vergelijking met andere interventies zoals sportactiviteiten.

Figuur 2 Effecten cultuurparticipatie

Van Hoogen e.a. (2010) stellen in het verlengde van deze drie aandachtspunten de vraag of van kunstuitingen wel een effect op het niveau van sociale samenhang en economie verwacht mag worden. Zij vinden dat bij deelnemers beter nagegaan kan worden '(...) welke waarden bij hen zijn gerealiseerd en welke maatschappelijke effecten (functies) hierdoor *kunnen* worden gegenereerd.' Sociale effecten als zelfredzaamheid vatten de onderzoekers op als een functie. Vervolgens schrijven ze dat cultuurparticipatie 'niet alleen het voorstellingsvermogen nodig voor de kunstzinnige ervaring helpt ontwikkelen, maar ook hun kijk op en openheid voor de wereld vergroot'. Dat nu herkennen we ook in de *broaden-and-build*-theorie van Fredrickson.

Ook het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) stelt de vraag waarom mensen een vorm van amateurkunst beoefenen. Uit onderzoek onder 5.000 beoefenaren (Heijmans e.a. 2013) blijkt dat 41% van de Nederlandse bevolking van 6 jaar en ouder een vorm van amateurkunst beoefent (38% van de mensen van 18 jaar en ouder). De populairste disciplines zijn beeldend (20%) en muziek (18%) (Monitor LKCA 2013), 79% van de deelnemers beoefent een vorm van amateurkunst om te ontspannen, voor 90% van de deelnemers is het een bron van plezier, 46% doet het om anderen te ontmoeten en 59% neemt deel voor de gezelligheid.

Als 90% van de deelnemers er plezier aan beleeft, en als we dat dan weer koppelen aan de uitgangspunten voor welbevinden, durf ik de veronderstelling wel aan dat het beoefenen van amateurkunst een mooie concretisering is van een activiteit – een vorm van participatie – die het welbevinden bevordert. Niet alleen voor hoogopgeleide mensen: 49% heeft een hoog opleidingsniveau, van 29% is het opleidingsniveau laag en 36% zit daar tussenin.

Mogelijk kunnen we met behulp van de positieve psychologie ook met meer zekerheid veronderstellen dat het deelnemen aan cultuur vaak een positieve ervaring oplevert. Omdat dit zo is, kan met behulp van de *broaden-and-build*-benadering ook verondersteld worden dat deze positieve ervaring bijdraagt aan meer openheid en een bredere blik op en meer betrokkenheid bij de wereld. En vervolgens kunnen we dan beredeneren dat meer mensen met betrokkenheid bij de wereld meer participeren, en zo een bijdrage leveren aan de 'leefbaarheid'.

Taak voor het lectoraat:
met de opleiding CMV onderzoeken hoe we aandacht willen besteden aan cultuur in de opleidingen
verdiepen van het onderzoek hoe de positieve beleving van cultuur tot stand komt

4 Ontwikkelingen in de samenleving

Sociale en sociaal-culturele professionals werken in een context: hun handelen en het onderwijs bij de HvA moeten aansluiten op de wereld om hen heen.

Een van de opdrachten voor het lectoraat CSD (en sommige andere lectoraten in het sociale domein) is na te gaan, te volgen en te communiceren wat zich in de sociale en culturele sector afspeelt, wat dit voor sociale professionals betekent en dit te laten weten aan de opleidingen.

In het sociale/sociaal-culturele domein voltrekt zich een grote transformatie door de veranderingen in de arrangementen van de verzorgingsstaat in die sectoren. Tegelijkertijd komen overal in de grote steden in West-Europa, ook in Amsterdam, nieuwe burgerinitiatieven op. Daarnaast zien we een zeer gedifferentieerde 'superdiverse' bevolking, en ook zien we op lokaal niveau de ontwikkelingen in de wereld terug (glokalisering). Daarnaast komen er steeds meer ouderen die bovendien steeds ouder worden.

Om over deze ontwikkelingen na te denken, maak ik een eenvoudige indeling: beleidsgestuurde ontwikkelingen, en niet-beleidsgestuurde ontwikkelingen, die ik autonome ontwikkelingen zal noemen. Binnen die tweedeling kunnen ook de uit-

dagingen benoemd worden waarmee de mensen die wij opleiden te maken hebben en krijgen.

Vanuit de universiteiten klinkt het geluid van onder anderen Jan Willem Duyvendak, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam (UvA), dat we ons als Hogeschool met ons onderzoek en onderwijs minder moeten richten op het overheidsbeleid. Daar is zeker wat voor te zeggen, want beleid kan snel veranderen.

Wel is het zo dat veel werk van de mensen die wij opleiden nog steeds direct of indirect gefinancierd wordt met geld van de overheid. Voor ons blijft de overheid naast andere actoren een belangrijke speler.

Veranderingen en onderzoek door beleidsgestuurde ontwikkelingen

Verzorgingsstaat slinkt af: decentralisaties in welzijn en zorg

In de Nederlandse verzorgingsstaat heeft onlangs in het sociale en culturele domein de grootste verandering van de afgelopen vijftig jaar plaatsgevonden. Deze staat niet op zich: de veranderingen in de verzorgingsstaat zijn al even bezig, als gevolg van een eind vorige eeuw toenemende druk op de verzorgingsstaat als gevolg van de recessie, de toenemende globalisering en de niet-bedoelde effecten van de verzorgingsstaat. Daarin spelen drie grote veranderingen: een transitie van staat naar markt, een decentralisatie van taken en middelen van de staat naar gemeenten (en provincies), en een verschuiving van verantwoordelijkheden van overheid (staat en gemeente) naar burger (zie ook Van Ewijk 2014: 43-46).

Met ingang van 1 januari 2015 zijn als gevolg van wetswijzigingen veel taken naar gemeenten gedecentraliseerd (nieuwe Wmo, Jeugdwet, Participatiewet). Daarmee is het sociale domein in een enorme transformatie beland. Vanaf 1 januari zijn de gemeenten verantwoordelijk voor grote delen van de zorg, de jeugdzorg en de toegang tot arbeid. Deze transformatie in de sociale sector gaat hand in hand met een aanzienlijke bezuiniging voor de taken die overgedragen worden aan de gemeenten. Het idee is dat deze taken beter dicht bij de burgers en de lokale zorginstellingen geregeld kunnen worden. Daarbij wordt uitgegaan van meer participatie en meer eigen kracht van burgers.

Die versterking van de positie van de burger was volgens sommigen ook nodig omdat die in de verzorgingsstaat te veel de positie van afnemer gekregen zou hebben, met de overheid als leverancier. Er gingen stemmen op die vonden dat deze relatie tussen overheid en burger de onderlinge solidariteit in de weg zou staan. De overheid zou minder ambities moeten hebben en de burger meer ruimte moeten geven (Van Ewijk 2014: 43-46).

In veel beleidsnotities en 'schetsen voor de toekomst' is de hoop gericht op de krachtige, actieve burger. Sterker nog, de arrangementen van de toekomst kunnen niet zonder hem/haar. Mensen moeten meer energie gaan steken in het organiseren van hun tijd, bijdragen aan de zorg en welzijn van anderen en helpen problemen in de buurt op te lossen. Dat is een bijzonder uitgangspunt, want dat wat burgers met hun tijd doen, behoort niet tot het levensgebied waarover de overheid gaat (Vreugdenhil 2012, Tonkens 2013). Het is een opvallende verandering: 'Waar eerst vooral achtergestelde groepen werden gezien als legitieme ontvangers van overheidssteun, worden nu meegaande en ondernemende burgers als partner omarmd' (Verhoeven en Ham 2010, Uitermark 2014).

Welzijn en zorg in Amsterdam

Om uitvoering te geven aan hun nieuwe taken richten veel gemeenten sociale wijkteams in waarin professionals multidisciplinair met elkaar leren samenwerken. Daarnaast experimenteren ze met manieren om burgers te betrekken bij het wel en wee van de wijk. In Amsterdam gebeurt dat onder meer met de Bewonersgestuurde wijkontwikkeling (BGW). Aan het monitoren van de voortgang van die wijkontwikkeling – geïnspireerd op de Kwanda-methode uit Zuid-Afrika – neemt het lectoraat deel, in samenwerking met het Lectoraat Management van Cultuurverandering. De Kwanda-methode stelt bewoners centraal bij de sociaal-economische ontwikkeling van hun wijk.

In deze processen wordt ook samenwerking gezocht met informele krachten, zoals ervaringsdeskundigen, vrijwilligers en mantelzorgers. Elke gemeente is zoekende naar een werkbaar en betaalbaar geheel (Stam e.a., in productie).

De vele wijkteams van de stad

Amsterdam heeft zich goed voorbereid op de decentralisaties in de zorg. Om dat te organiseren richtte wethouder Asscher de Samen Doen-teams in, voor een integrale benadering. Met het vertrek van de wethouder in 2012 naar de landelijke politiek en de herinrichting van de gemeentelijke overheid is daarna een veelvoud aan sociale teams ontstaan; elke ambtelijke dienst zorgde voor een eigen wijkteam: een wijkteam voor kinderen en jonge gezinnen, een voor complexe huishoudens, een voor verpleging en verzorging, een voor het stimuleren van krachten en initiatieven bij burgers en een voor re-integratie op de arbeidsmarkt. En dat is niet het hele verhaal, want naast deze stedelijk ingezette teams zijn er in de Amsterdamse wijken ook nog een bescheiden aantal sociale wijkteams, de organisatie Bewonersgestuurde wijkontwikkeling en Buurt Praktijk Teams (Stam e.a., in productie).

In 2013 is na een gedegen voorbereiding een Koersbesluit zorg en ondersteuning aangenomen. Daarin is aangegeven dat in de toekomst de nuldelijnszorg, voor de algemene welzijnsvoorzieningen (daar hoort het sociaal-culturele werk bij), en de eerstelijnszorg en tweedelijnszorg (complexe zorg) geregeld moeten worden. Wat we zien is dat door de focus op de zorg in de diverse teams vooral de nuldelijnszorg (het sociaal-cultureel werk) in het gedrang is gekomen, uit de begrijpelijke angst geen fouten te willen maken met mensen die intensieve zorg nodig hebben en een gevaar kunnen zijn voor zichzelf en hun omgeving. Zorgprofessionals hebben bovendien een beperkt oog voor krachten en kansen in de directe omgeving en nog minder voor de bredere omgeving van de buurt of de wijk. Daarmee missen teams het zicht op het weefsel van netwerken in de buurt waar nu juist de krachtiger burgers te vinden zijn. Door het ontbreken van sociaal-culturele professionals met een opleiding en een traditie om de buurt als uitgangspunt van handelen te nemen in plaats van een verzameling individuen of gezinnen, is het moeilijk (onmogelijk) om de 'eigen kracht' van de buurt en de aanwezige netwerken te zien en er aansluiting bij te zoeken.

Door het ontbreken van de kennis en intuïtie van de sociaal-cultureel werker is er ook weinig aandacht voor de activiteiten waar mensen anderen ontmoeten, waar ze plezier en zingeving aan kunnen ontleen. Dat die in het gedrang komen, is heel jammer en ook onverstandig, want juist die benadering kan helpen voorkomen dat mensen psychosociale klachten ontwikkelen, en mensen helpen die daar al last van hebben (zie paragraaf in het vorige hoofdstuk over positieve ervaringen). Zowel voor de mensen zelf als voor de zorgkosten (samenleving) is dit een gemiste kans. Kortom, sociaal-culturele professionals zouden met hun brede blik en oog voor activering een aanwinst zijn voor de wijkteams. Hopelijk gaat dat ook gebeuren als het gebiedsgericht werken, in 22 buurten van elk zo'n 40.000 inwoners, werkelijkheid wordt.

Voor het functioneren van die teams zou het goed zijn als de zorgprofessionals iets meer weten en begrijpen van de activiteiten van sociaal-culturele professionals en zij op hun beurt meer begrijpen van de zorg. De sociale opleidingen van de HvA maken dat ook mogelijk: studenten kunnen sinds dit studiejaar kiezen voor een profiel integraal *social work*, zodat zij naast hun eigen vak meer van andere vakken weten en beter kunnen samenwerken. Zij zullen de zogenoemde *T-shaped* professionals worden van de toekomst. Professionals met gedegen specifiek vakmanschap én met een brede blik.

Taak voor het lectoraat:
ontwikkelingen blijven volgen en laten weten aan opleidingen

Bewonersgestuurde wijkontwikkeling

In de drie pilotgebieden van de Bewonersgestuurde wijkontwikkeling (BGW) is de afgelopen jaren veel gebeurd. De wijken Plan van Gool (Noord), Bos en Lommer (West) en Osdorp (Nieuw-West) hebben op hun eigen wijze geëxperimenteerd met de uitvoering van de werkwijze BGW.

In elk van de wijken is het proces verschillend geweest. Met interviews, tussen-rapportages, mini-conferenties, presentaties en reflectieve gesprekken is een bijdrage geleverd aan het proces. De eindrapportage uit november 2014 (Verdoolaege e.a. 2014) doet daar verslag van en komt met een aantal aandachtspunten voor de toekomst.

De professionele drukte in de wijken blijft een belangrijk aandachtspunt. Het blijkt moeilijk te zijn de verschillende soorten van overheden en sociale professionals op één lijn te krijgen. Verschillende overheidslagen bemoeien zich met dit proces: sociale professionals die voor een grote organisatie werken, hebben regelmatig een loyaliteitsprobleem en zijn de conculega's van mensen die zich als vrije sociale professional (zzp'er) met het proces bezighouden. Daarvan zijn er steeds meer, ook als gevolg van de bezuinigingen bij de welzijnsinstellingen. De zzp'ers hebben meer handelingsvrijheid dan hun collega's die bij instellingen werken. Die professionele drukte bevordert bovendien niet dat burgers zich profileren en met initiatieven komen (Bos en Van Vliet 2014).

In het rapport van Verdoolaege e.a. wijzen de onderzoekers erop dat de betrokken organisaties hun doelen en werkzaamheden op elkaar af zouden moeten stemmen, in plaats van eigen belangen en 'marktaandeel' veilig te stellen. Hierdoor wordt het mogelijk dat de betrokken professionals gaan samenwerken voor het gemeenschappelijk doel; organisaties moeten hun werknemers de ruimte geven.

We weten op basis van het huidige onderzoek naar BGW maar ook uit andere gesprekken met mensen die in wijken actief zijn, dat er naast de wijkteams vaak ook nog andere aanbieders van zorg en welzijn actief zijn. Het aanbod en de spelers zijn in alle wijken net weer anders. Participatieprofessionals, buurt- en opbouwwerkers, gebiedsbeheerders, buurt- en speeltuincoördinatoren en cliëntbegeleiders. Ze werken voor gemeente, woningcorporatie, welzijn- of zorginstelling, of als zelfstandige.

Dat betekent dat er naast de noodzaak tot coördinatie binnen de wijkteams ook een opgave is om overzicht te houden over het aanbod in een wijk. Dat geldt voor burgers, professionals en medewerkers van de overheid. Voor zijn promotieonderzoek is een van onze onderzoekers (niet bij BGW betrokken) actief in een van de pilotgebieden van de BGW. Hij merkte dat de opbouwwerkers van het ABC-wijkteam waarmee hij voor zijn onderzoek contact had, niet wisten dat er in dezelfde

buurt onderzoek werd gedaan naar Bewonersgestuurde wijkontwikkeling. Boven- dien bleken ze heel beperkt contact te hebben met het Buurt Praktijk Team van het stadsdeel, dat naast het ABC-wijkteam in dezelfde buurt actief is. In een van de pilots bleek het lastig te zijn geïnteresseerde burgers te vinden en in alle pilots bleek het moeilijk om ook kwetsbare groepen te betrekken bij de activiteiten.

Het rapport van Verdoolaege e.a. geeft aan dat processen per stadsdeel steeds anders verlopen zijn en dat er geen eenduidige benadering te benoemen is, maar dat het gaat om een amalgaam van *best practices* en *best persons* (Van de Brink e.a. 2012) in een *best fit*. De term *best fit* verwijst ernaar dat succesvolle activiteiten en projecten die bijdragen aan versterking van organisatievermogen, vergrote zelfredzaamheid en eigen regie, en duurzame verbetering van leefbaarheid in de wijk, altijd een specifieke combinatie zijn van omstandigheden en condities, gerealiseerde voorwaarden, een ondersteunende en faciliterende overheid én gedreven bewoners en professionals die elkaar vertrouwen (Verdoolaege e.a. 2014).

Ook het dilemma tussen participatie die is aangemoedigd door de overheid en zelforganisatie is volgens de onderzoekers in de drie pilots bevestigd.

Het idee van zelforganisatie is sowieso strijdig met overheidsbeleid dat zelforganisa- tie van bovenaf probeert te stimuleren. Iedereen in de pilots is er inmiddels van overtuigd dat bewoners zelf de regie moeten nemen en 'op eigen kracht' aan de slag moeten gaan. Maar in de praktijk blijken het vrijwel altijd de professionele projectleiders die in opdracht van het stadsdeel proberen initiatieven te stimuleren. 'Actieve burgers' bekijken deze acties met argwaan. Misschien wel de belang- rijkste uitkomst van het onderzoek tot nu toe is dat de inzet van de overheid om de sociale participatie te bevorderen stuit op wantrouwen van de burgers over de motieven van de overheid. Burgers willen wel iets doen, maar op hun eigen voor- waarden. In veel gevallen is daar professionele coördinatie en/of ondersteuning bij nodig. Dat zal alleen gaan werken als daarvoor de juiste aanpak en toon gevonden wordt, zodat wederzijds voldoende vertrouwen ontstaat en de intentie van de bur- gers en van de overheid elkaar kunnen gaan versterken (Verdoolaege e.a. 2014).

Taak van het lectoraat:

bijdragen aan onderzoek in opdracht van de gemeente; bewonersgestuurde wijkontwikkeling

---

Veranderingen verzorgingsstaat en cultuur

Ook de gesubsidieerde cultuursector is flink geraakt door de afbouw van de ver- zorgingsstaat. Sociaal-culturele professionals hebben daar deels mee te maken ge- kregen; de budgetten voor publieksmedewerkers zijn vaak flink verminderd.

Meestal werken sociaal-culturele professionals voor het type van cultuuractiviteiten die niet zozeer het tot stand komen van kunst, maar de (actieve) deelname aan en beleving van cultuur tot doel hebben (Bos 2012). Festivals bijvoorbeeld, maar ook culturele activiteiten die zowel tot het domein van het welzijn als het domein van de cultuur behoren, en voorheen vaak ook uit deze twee domeinen werden gesubsidieerd. In al deze delen van de cultuursector heeft het verminderen van de overheidssubsidies geleid tot het zoeken naar nieuwe verdienmodellen, zoals *crowdfunding*. Voordekunst (www.voordekunst.nl) bijvoorbeeld, is een initiatief van het Amsterdams Fonds voor de Kunst. Partners van dit *crowdfunding* platform zijn: Brabants Kenniscentrum Kunst en Cultuur; Fonds 1818; Utrecht voor Cultuur; provincie Overijssel; provincie Noord-Holland; Boekensteun; Keunstwurk Fryslan; Mondriaan Fonds; Kunstraad Groningen; VSBfonds; ABN-AMRO; Stichting RCOAK (Roomsche Catholiek Oude Armen Kantoor); en Stimuleringsfonds Creatieve Industrie. Op 11 november 2014 waren er 1.010 projecten gefinancierd door 55.452 donateurs, die een bedrag van in totaal 5.526.647 euro bijeengebracht hadden. Via voordekunst heeft de welzijnsorganisatie B-Challenged voor haar programma EventHands een handboek over hun manier van werken gefinancierd. De organisatie zet jongeren die in behandeling zijn of als cliënt staan ingeschreven bij een reguliere instelling voor jeugdhulpverlening (Spirit) in op festivals en culturele evenementen. Ze gaan aan de slag als vrijwilliger, leggen nieuwe contacten en leren allerlei vaardigheden waardoor ze hun leven weer kunnen oppakken en kunnen meedoen.

In de grote gesubsidieerde instellingen voor cultuurdeelname zoals het Fonds Cultuurparticipatie (FCP) en het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA) is er de laatste jaren steeds meer te doen op het randvlak van cultuur en welzijn. Het FCP heeft bijvoorbeeld een meerjarig programma opgezet voor cultuurparticipatie voor ouderen, een groeiende groep, in het kader van het prettig en naar eigen keuze ouder worden. In dat programma zijn projecten te vinden als het ouderen songfestival en projecten waarin levensverhalen gebruikt worden als input voor intergenerationele uitwisseling. Het lectoraat heeft daarover contact met het FCP.

Met een zich terugtrekkende overheid en de nadruk op de krachtige burger is er de laatste jaren een vernieuwde belangstelling voor het concept cultureel burgerschap. Ook voor de sociale opleidingen is het een belangrijk concept. Eerder, eind twintigste eeuw, kwam er door het toenemen van culturele diversiteit en een vermindering van de nationale culturele homogeniteit meer aandacht voor een nieuwe culturele invulling van het concept burgerschap (Van Zoonen 2002). Cultureel burgerschap kan volgens Gowricharn e.a. (2012) gedefinieerd worden als 'een zoektocht naar gedeelde culturele referenties'. Die gedeelde referenties zouden de maatschappelijke betrokkenheid bevorderen.

Cultureel burgerschap is niet te verwarren met het statelijke burgerschap; het gaat over de betrekkingen tussen mensen en hoe zij die vormgeven. Om burgerschap tastbaar te maken hebben mensen een eigen verhaal nodig. Giddens (1991) vindt dat deze verhalen niet alleen persoonlijke emoties vertalen, maar ook aangeven hoe identiteit en burgerschap door mensen worden beleefd. Mensen voelen zich op diverse manieren met elkaar verbonden en hebben er belang bij 'to keep a particular narrative going' (Giddens 1991: 54). Het gaat om het ontwikkelen van een eigen verhaal, niet zozeer biografisch maar als communicatiemiddel.

Sharog Heshmat Manesh doet promotieonderzoek bij Kitty Zijlmans, hoogleraar kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Leiden, naar de vraag hoe kunst en cultuuruitingen mogelijkheden bieden om cultureel burgerschap te beïnvloeden en wat daarvoor de benodigde competenties zijn voor cultureel ondernemende professionals. De focus van het onderzoek is tweeledig: aan de ene kant worden de recente ontwikkelingen omtrent cultureel burgerschap bestudeerd en aan de andere kant wordt onderzocht wat de benodigde competenties voor het realiseren van cultuurprojecten zijn. Onderdeel daarvan is de vraag hoe deze professionals zich weten te positioneren en legitimeren, in samenwerking met subsidieverstrekkers, kunstenaars, publiek, financiers en sociaal-culturele partners.

Sociale en culturele professional als ondernemer

Een van de gevolgen van de terugtrekkende staat is ook dat er minder 'vast' werk in de welzijns- en cultuurorganisaties is. Dat betekent niet dat er helemaal geen werk meer is; sommige sociaal-culturele professionals vinden een vaste baan, maar steeds vaker worden ze op projectbasis ingehuurd, niet alleen door welzijnsorganisaties maar ook door bedrijven en overheden. Anderen ontwikkelen een concept dat zij in de markt aanbieden en dat door klanten wordt afgenomen. Een van de gevolgen is dat beroepskrachten zich op de markt manifesteren als zzp'ers. Zij worden vaak sociaal-cultureel ondernemers, in de paragraaf in hoofdstuk 2 over waar sociaal-culturele professionals te vinden zijn, is al gememoreerd wat zij zoal doen.

De opleiding CMV leidde altijd al ondernemende professionals op, nu biedt de opleiding in het onderwijsprogramma ook meer ondernemersvaardigheden aan. De opleiding CMV heeft dan ook sinds dit jaar een ondernemerschapslijn ingevoerd in het curriculum. Ook zijn opleiding en lectoraat aangesloten bij het speerpunt ondernemerschap van de HvA, in het bijzonder voor het onderdeel sociaal ondernemen.

De opleiding gaat met het lectoraat na of die leerlijn ook levert wat de opleiding ervan verwacht: een voldoende toerusting voor beginnend sociaal-cultureel ondernemerschap.

De uitgangspunten voor die leerlijn zijn gebaseerd op gesprekken met vijftien sociaal-culturele ondernemers. Het cohort dat die leerlijn volgt, krijgt jaarlijkse enquêtes en een voortgangstoets voorgelegd, waarvan het nog een hele kunst was om die te ontwikkelen. De enquête wordt ook afgenomen bij studenten uit eerdere cohorten, die de leerlijn niet hebben meegekregen.

Taak voor het lectoraat:
met de opleiding CMV monitoren van het effect van het onderwijs in ondernemen

---

Autonome ontwikkelingen

De zelforganiserende burger: de witte motor

Terwijl de overheid een beroep doet op de burger en er op tal van manieren gepoogd wordt om de burger te activeren, bestaat er al heel lang een web aan organisaties van actieve burgers. Wat te denken van sportverenigingen, speeltuintjes, buurttuinen, muziekverenigingen, koren, wandelclubs, kookclubs, toneelverenigingen, kerkelijke organisaties; de stad Amsterdam telt er een paar duizend.

Net als in alle andere grotere Europese steden komen in Amsterdam ineens nieuwe initiatieven op van groepen jonge en oudere creatieven, mensen die al dan niet met hulp van de overheid bijdragen aan de leefbaarheid van hun omgeving; als een netwerk van fungi (schimmels en zwammen) die stil hebben liggen wachten tot de tijd rijp was. Waarom dat zo is, zou op zich een breed internationaal onderzoek waard zijn. Een van de verklaringen is de behoefte van mensen om in een verder globaliserende wereld in kleinere kring verwantschap te zoeken en onderlinge solidariteit te bevorderen, in de trant van de *communitarians*. Een beweging van de late jaren tachtig van de vorige eeuw, die, verontrust over de grote nadruk op individualisme in de publieke sfeer, een sociale benadering voorstaat die recht doet aan zowel individuele rechten als de verantwoordelijkheden naar een gemeenschap (Etzioni 2000).

Er zijn hele kleine initiatieven, zoals lees-, wandel en eetclubs, die informeel, kleinschalig en autonoom zijn en als 'informele organisaties' aan de basis staan van de *civil society*, aldus het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP 2001). Maar de zelforganisaties waar het hier om gaat, zijn wat groter en actief in het (semi)publieke domein: Tugela85 in Transvaal, de Broedstraten van de Noorderparkkamer;

EetbaarAmsterdam; Bolo bloeit; The Bookstore foundation, een initiatief van een woningbouwvereniging waarin vijftig studenten en kunstenaars betaalbare woonruimte krijgen in ruil voor hun inzet in de Kolenkitbuurt; The CreAmclub in Nieuw West, die de sociaal-culturele ontwikkeling van de buurt wil bevorderen met een galerie, kinderactiviteiten, knutselen, fotograferen, houtbewerken, een cinema en nog veel meer; Dijk 270, een buurtonderneming; Schoon Schip, de sociale bouwgroep die energieneutraal op het water wil wonen; het succesvolle digitale buurtplatform Ilovenoord in Amsterdam Noord; de Meevaart Community; Broedplaatsen zoals de 'Old School'; het energiecollectief Power to the People; het netwerk van buurtondernemingen Lokale Lente; de buurtwerkplaats Noorderhof; en Hot Mamahot, een creatieve ontmoetingsplek voor kinderen en gezinnen in Noord.

In de stad zijn er ten minste tachtig van dit soort initiatieven en zelforganisaties. Voor al deze nieuwe organisaties, meestal netwerkorganisaties, de 'stadsmakers' van Amsterdam, is Pakhuis de Zwijger een ontmoetingsplek en een discussieplatform. De belangstelling voor zelforganisaties en netwerkorganisaties is de laatste jaren groot bij managementprofessionals en in de wetenschap. In zelforganisaties geven mensen invulling aan een gezamenlijk gevoelde opdracht, vaak is sprake van licht of geen leiderschap, en zijn mensen gedreven door een niet te benoemen collectief weten, een innerlijk kompas. De inspiratie komt uit de dierenwereld; van de raadselachtige vliegroutes van vogels, van de school vissen die als één lichaam beweegt.

'De zelforganisatie heeft als verklarend concept een hoge vlucht genomen, maar ook als politiek ideaal. Het gaat dan om mensen die samenwerken buiten staat en markt om', aldus Uitermark (2014). In de praktijk blijken er weliswaar zelforganisaties te zijn die het echt zelf doen, zonder steun van de overheid, en hun inkomsten uit de markt halen. Toch komt de overheid in veel gevallen op een gegeven moment in beeld, direct of indirect als financier.

Bij deze nieuwe initiatieven is het opvallend dat het vooral goedopgeleide autochtonen zijn, die mooie initiatieven nemen en met elkaar ideeën uitwisselen. Zij zijn een motor van belangrijke veranderingen: een overwegend witte motor in een superdiverse stad.

De oude en nieuwe zelforganisaties zorgen voor activiteiten die mensen energie geven en waar ze plezier en zingeving aan ontnemen, zoals een praktisch probleem oplossen (zoals de energievoorziening), positief zijn en daarmee de stad leefbaar maken. Een kenmerk dat hen verbindt is de DIY-mentaliteit: Do It Yourself. Sommige van deze initiatieven richten zich op groepen gelijkgestemden en gelijkvoelenden (*bonding*), andere proberen ook bruggen te slaan tussen verschillende bevolkingsgroepen (*bridging*) (Putnam 2000). Beide soorten van zelforganisaties dragen bij aan de sociale kwaliteit van de samenleving. Dat betekent ook dat sommige initiatieven een sterk wij-gevoel hebben dat anderen uitsluit, of in ieder geval

niet inclusief zijn. Daar wordt wel eens misprijzend over gedaan: dit soort organisaties kunnen een probleem zijn, maar dat hoeft niet. Zelforganisaties van migrantengroepen en een netwerk van freelanceschrijvers zijn voorbeelden van zulke homogene zelforganisaties. Voor zelforganisaties in een territoriale eenheid als een buurt, die tot doel hebben om mensen in de buurt te verbinden, is een inclusieve opstelling natuurlijk wel van belang.

Zelforganisaties zijn in de sociale en culturele dynamiek van de stad belangrijke actoren waar nog maar heel beperkt onderzoek naar gedaan is. We weten inmiddels ook dat zelforganisaties niet vanzelf tot stand komen. Voor deze initiatieven zijn altijd *best persons* met flink wat competenties nodig (Van de Brink e.a. 2012). Uit eerder onderzoek zijn er bevindingen die erop wijzen dat als een kerngroep homogeen is, ook het initiatief dat zij ontwikkelen exclusief en gesegregeerd is. Als de kerngroep echter divers is, zullen ze verbindingen kunnen maken met uiteenlopende groepen (Uitermark 2014).

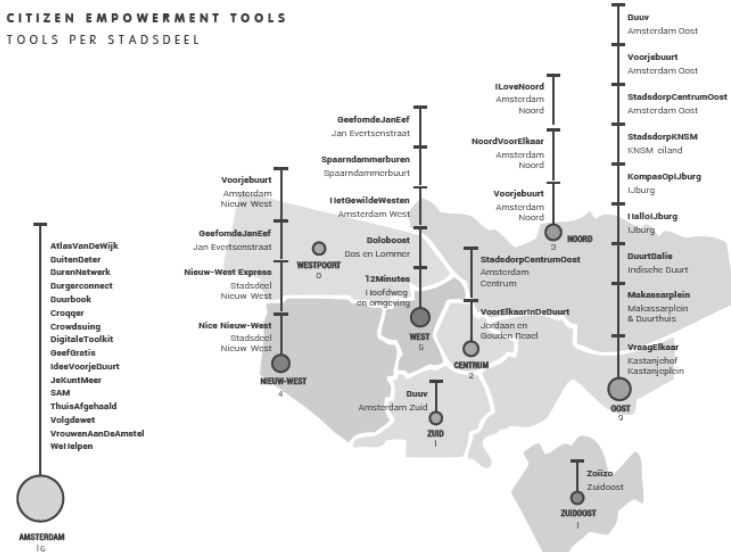
Andere wetenschappers (Huygen e.a. 2012) formuleerden 'voorwaarden voor zelforganisatie', en koppelen het begrip aan sociaal ondernemen. Weer anderen noemen het *community*-vorming. Voor sociale professionals en vooral voor sociaal-culturele professionals is de opkomst van nieuwe zelforganisaties een intrigerende en spannende ontwikkeling. Veel van deze initiatieven hebben een cultureel en/of een sociaal doel. Ze leveren ook nog een bijdrage aan een leefbare samenleving. Sommigen willen hun geld in de markt verdienen en anderen kiezen voor verdienmodellen waar inkomsten van overheid en markt gecombineerd worden. Vrijwel al deze zelforganisaties hebben ook een actief online bestaan.

Lang niet alle zelforganisaties richten zich op een kleine territoriale eenheid als een buurt. Als het om ideeën gaat of bijvoorbeeld om *crowdfunding* voor culturele en sociale projecten, zijn er landelijke en internationale platforms, waar steeds meer mensen gebruik van gaan maken. De ruilhandel van diensten en goederen, *bartering*, is enorm in opkomst in alle levenssferen, en dus ook in het sociale en culturele leven, in uiteenlopende territoriale gebieden. Denk aan airbnb, dierenopas, aan het aanbieden van zorgvragers van allerlei soort, en aan mensen die iets voor een ander willen doen: www.Idealenkompas.nl, www.jekuntmeer.nl en platforms voor microfinanciering. Als het om het beleven van plezier gaat, mogen we ook de online verhalen en *game communities* niet vergeten.

De sociale impact van dit soort platforms is een relevant gebied voor het lectoraat. Op dit moment behoort het nog niet tot de kerncompetenties van de meeste mensen in het lectoraat, maar we bouwen kennis op met het promotie-onderzoek van Mike de Kreek, en de ervaringen die we verwachten op te doen in de Fieldlabs. In het Fieldlab Oost is de toepassing van dit soort platforms en diensten ten behoeve van de lokale democratie een aandachtspunt. Onze collega's van het HvA-domein Digitale Media en Creatieve Industrie (DMCI) gaan ons daarin voor.

Figuur 3 Overzicht van 'Citizen Empowerment Tools' in Amsterdam, november 2014

Analysen and Visualizaties by: Behrur Niederer, Fernando van der Vlist, Gráinne Eidskiping, Federica Baravelli, Bahárie Colombo, Carlo Di Barieno, Citizen Data Lab, Amsterdam University of Applied Sciences and Amsterdam Creative Industries Network, October 2014

Bron: Sabine Niederer en Ruurd Priester

Voor sociaal-culturele professionals zijn zelforganisaties uitdagende plekken die, ook omdat er mondige burgers bij betrokken zijn, om een specifieke benadering vragen. Uitermark (2014) en anderen concentreren zich op de netwerken in en van zelforganisaties. We zullen daar dankbaar gebruik van maken in ons onderzoek en onderwijs.

Als lectoraat zijn wij nieuwsgierig naar wat zelforganisaties vinden van hun bijdrage aan de Amsterdamse samenleving en welke vormen van sociaal handelen (binnen en buiten de organisatie) bijdragen aan het bestaan van zelforganisaties. Ook willen we weten of en hoe sociale professionals daar een rol in hebben. Zijn zij degenen die organisaties met de buitenwereld verbinden? Dit onderzoek doet het lectoraat met de opleiding CMV door onderdelen van het onderzoek te koppelen aan het excellentieprogramma van de hoofdfase van de opleiding. Studenten kunnen hun opdrachten doen bij te onderzoeken organisaties. Onderdelen van het onderwijs daaromheen, bijvoorbeeld werkgroepen over (participerende) observatie en gastcolleges van 'stadsmakers' worden in de opleiding aangeboden, en zijn toegankelijk voor alle hoofdfasestudenten.

**Taak voor het lectoraat:
onderzoek naar sociaal handelen van zelforganisaties en naar de rol van sociale professionals
onderzoek verbinden met excellentieprogramma**

Het grote verschil met de inzet van de eerdergenoemde wijkteams en de BGW is dat het hier altijd om organisaties gaat die op initiatief van burgers zijn ontstaan en door hen gecontinueerd worden – burgers die al mondig zijn. Zelforganisaties kunnen al naargelang hun karakter niet alleen burgers met elkaar verbinden, maar ook burgers met overheid, politiek en markt. Ze kunnen zo bijdragen aan samenhang in de samenleving (Friedkin 2004). Het kan ook zo zijn dat zij zich afwenden van de rest van de samenleving en zich concentreren op een kleine eigen wereld. Zelforganisaties kunnen ook ongelijkheid in de hand werken: mediagenieke competente burgers die duidelijk in beeld weten te komen en een goed verhaal hebben, kunnen voor zichzelf en hun omgeving veel regelen.

De belangstelling bij de overheid en in het Amsterdamse debat over vernieuwing is groot voor de initiatieven van de nieuwe creatieven, die bijdragen aan nieuwe manieren om de samenleving in te richten.

Veel minder bekend zijn de oude zelforganisaties en zelforganisaties die zich in de Amsterdamse samenleving minder profileren omdat ze over minder sociaal kapitaal beschikken, maar wel een belangrijke bijdrage leveren. Dat zijn bijvoorbeeld de vele kerkgenootschappen in Amsterdam Zuidoost, de informele banken van Ghanese vrouwen, de Marokkaanse bakker en de Turkse garagehouder die werk en een sociale omgeving bieden aan mensen uit hun eigen en andere gemeenschappen, die anders geen werk zouden hebben. In ons onderzoek naar zelforganisaties zijn we ook nieuwsgierig naar deze organisaties en hun verhalen.

Meer ouderen

De realiteit van de superdiversiteit en het feit dat we ouder worden, zijn variabelen waarmee we te dealen hebben. In de tweeëntwintig Amsterdamse gebieden zullen beide ontwikkelingen als gegeven meegenomen moeten worden in de sociale arrangementen, in ieder geval door de instellingen die door de overheid bekostigd worden. In 2015 zijn drie miljoen Nederlanders 65 jaar of ouder en de komende decennia blijft dit aantal bovendien sterk groeien. Daarom hebben het LKCA en het FCP, het Fonds Sluyterman van Loo, de Stichting RCOAK en het VSBfonds het meerjarenprogramma Lang Leve de Kunst gestart. Daarmee wordt de actieve cultuurparticipatie van ouderen bevorderd. Dit programma ondersteunt voorbeeld-

stellende en beeldbepalende projecten die het artistiek-inhoudelijke aanbod versterken. Het initiatief wil zo veel mogelijk praktische en sociale drempels voor ouderen om aan cultuur te doen weghalen.

Als opleiding en lectoraat willen we meer aandacht besteden aan het prettig ouder worden, we werken aan de bouw van een consortium met hogescholen en universiteiten uit het buitenland.³ Met het consortium werken we aan een aanvraag voor het werken met levensverhalen van en door ouderen.

Heel blij zijn we met de opdracht voor dit jaar om voor de Omring, een zorginstelling voor Hoorn en omstreken, met het lectoraat Community Care te mogen bijdragen aan de opzet, de aanpak, analyse en verwerking van huiskamergesprekken over hoe mensen in de regio Hoorn graag oud willen worden. Dit proces is een goed voorbeeld van een manier waarop ouderen hun wensen kunnen verwoorden en een bijdrage kunnen leveren aan het realiseren ervan, nu de zorgvoorzieningen veranderen. Bij de gesprekken zijn ouderen en professionals betrokken, de setting van de gesprekken is heel informeel. Wij zullen de door de ouderen (gedeelde) beelden en wensen benoemen en analyseren, en de bevindingen in een voor ouderen en professionals interessante vorm gieten. Voor ons is dit een aantrekkelijk co-creatief onderzoeksproject, een voorbeeld van een proces waarin burgers en professionals zich op een nieuwe, gelijkwaardige manier tot elkaar verhouden. Het project wordt medegefinancierd door ZonMw, een organisatie die gezondheidsonderzoek en zorginnovatie stimuleert.

**Opdrachten aan het lectoraat:
met een internationaal consortium de Erasmus-aanvraag – een Europees subsidieprogramma – naar levensverhalen verder voorbereiden
onderzoek Omring: huiskamergesprekken over prettig ouder worden**

Stroeve contacten en andere werelden

In deze uitbundig veranderende wereld tekenen zich veel vragen af; in de loop van het voorafgaande is al aangegeven waar voor het lectoraat een opgave ligt. Uit het geheel van het verhaal en de veelheid aan ontwikkelingen dringen zich nog twee aandachtspunten op. Hoe om te gaan met handelingsverlegenheid van professionals? En hoe de wereld van de overheid en die van de zelforganisaties van jonge en oudere creatieven met elkaar te verbinden?

Handelingsverlegenheid, verlies, nieuw gedrag

Sociaal-culturele professionals worstelen met de vraag hoe vorm te geven aan hun opdracht om actief burgerschap in een wijk te stimuleren. In een BGW-rapportage van 2013 is een tekenende reactie van een sociaal-cultureel medewerker geciteerd:

Voorheen organiseerde ik leuke activiteiten in wijken waar bewoners naar toe kwamen: een hapje, drankje, feestje: het leefde in de buurt. Tegenwoordig dien ik te ondersteunen. Als bewoners iets willen organiseren zal ik ze moeten faciliteren. We mogen niet ingrijpen, want we dienen los te laten en bewoners zelf in hun eigen kracht te zetten. Maar wanneer moet ik loslaten? En hoe werkt dat? Als ik nu al weet dat de beslissing van bewoners geen resultaat zal opleveren, mag ik niet direct ingrijpen? Bewoners dienen zelf te ervaren wat bepaalde keuzes voor effect hebben en ik dien meer te coachen. Toch val ik vaak terug in mijn oude handelingen, waarin ik graag het heft in handen neem. Hoe ga ik hier mee om? (Verdoolaege e.a. 2013)

Die handelingsverlegenheid is kenmerkend voor allerlei schakeringen van de transitie in welzijn en zorg. We zien het in de Amsterdamse Fieldlabs, die de hogeschool gestart is, en met name in het eerder genoemde Fieldlab Oost. Daar gaat het over de verhouding tussen initiatieven van actieve burgers, de sociaal-culturele/participatieprofessionals (zelfstandigen of werkzaam bij een welzijnsinstelling) en de overheid. Om het nog wat ingewikkelder te maken: soms is de participatieprofessional in dienst van de gemeente. Daar zien we dat de participatieprofessionals het niet altijd makkelijk vinden om met heel krachtige burgers, die van de zelforganisaties bijvoorbeeld, om te gaan. Laten nu juist deze burgers de actieve burgers zijn die op papier zo gewenst zijn. Professionals en ambtenaren voelen zich wel eens opzij gezet. Dat draagt meestal niet bij aan een vruchtbare samenwerking.

Een gastdocent, organisator van het Fijn Zonneplein Festival in Tuindorp Oostzaan – zij woont daar ook –, wilde zich met wat medebewoners inzetten voor klussen in de buurt. Het stadsdeel weigerde daar medewerking aan te verlenen, want op de vraag of zij burgers of professionals waren, hadden ze elkaar aangekeken en ‘professionals’ geantwoord. De gemeente wilde burgers en geen professionals bij het burgerinitiatief. Toen ze later terugkwamen bij het staddeel en uitlegden dat zij ‘hybride burgers’ waren, kon het project wel doorgaan (bron: Albert Jan Bloemendal, CMV-docent aan de HvA).

Een heel ander voorbeeld zien we in Amsterdam Noord, in en rondom de speeltuinen. Die zijn al jaren plekken waar kinderen en ouders van allerlei achtergron-

den elkaar ontmoeten en waar ook de grote feestdagen van de verschillende culturen gevierd worden. Daar worden, op verzoek van het stadsdeel, voorzichtige stappen gezet om de speeltuinen ook een plek te laten zijn voor incidentele opvoedingsondersteuning. Die zou dan gegeven worden door professionals die ook de ouder-kindbegeleiding op scholen verzorgen, of specialisten uit het wijkteam. Het is voor het management een uitdaging om dat zó vorm te geven dat de ouders zich niet aangevallen voelen. En de medewerkers van de speeltuin vinden het heel ingewikkeld omdat hierdoor hun rol verandert en ze vragen zich af hoe ze vorm moeten geven aan een positie tussen de ouders en de specialisten in.

Deze professionals moeten eigenlijk over een handelingsrepertoire beschikken dat hen in staat stelt hoogwaardig te improviseren (Laws e.a. 2014). Flexibel en nieuwsgierig zijn hoort daarbij en ook het vermogen om professionaliteit strategisch (bij de omstandigheden passend) in te zetten. Constructief omgaan met dat wat vreemd is en onvoorspelbaar is een andere noodzakelijke competentie. Dat is geen geringe opgave. Het gaat niet alleen om meer weten en anders handelen, maar ook om een emotioneel proces, namelijk het accepteren dat het oude handelen niet meer toereikend is. Dat kan pijnlijk zijn, want het loslaten van een vertrouwde aanpak betekent verlies, en het aanleren van nieuw gedrag, waarin improvisatie belangrijker wordt, is een nieuwe, onbekende en dus onzekere stap.

Als opleidingsinstituut hebben we de opdracht om sociaal-culturele en eigenlijk alle sociale professionals toe te rusten om in deze onzekere omstandigheden te kunnen acteren. Sterker nog, omdat het de komende jaren om een transitie gaat, moeten startende professionals zich flexibel improviserend gedrag eigen maken en zich ook kunnen bewegen in de wereld van instituties en besluitvormers die soms nog van de oude stempel zijn.

Vaak zijn de rollen voor de professional moeilijk te verenigen; tegelijkertijd een expert en verlengstuk van het instituut waar hij of zij werkt, en daarnaast een bemiddelaar tussen burgers en het instituut (Lipsky 1980).

Naast deze 'professionele klem' en de lastige opgave om burgers niet langer als cliënten te benaderen maar als (potentieel) actieve partner, is er nog een derde probleem voor de participatieprofessional: de opgave die hij of zij vanuit de leefwereld van burgers en gemeenschappen tegenkomt, krijgt steeds meer het karakter van *wicked problems* waarvoor een eenduidige methode zelden een oplossing biedt (De Souza-Briggs 2008).

Met het Amsterdam Institute for Social Science, het Public Mediation Programme van de UvA en de lectoraten van Urban Management (UM) willen we de komende jaren werk maken van de vragen die we krijgen van sociale/sociaal-culturele professionals door in een co-creatief onderzoeksproces met de betrokkenen na te gaan wat dan wel werkt. Dat kan ook weer helpen om later het onderwijs vorm te geven. Over hoe dat moet hebben we wel enig idee, maar we weten het

nog niet zeker. Om met collega Martin Stam te spreken: het gaat over 'onzeker weten'. Wat we wel weten is dat voor de professionals goed luisteren en de *sub-junctive voice* heel belangrijk zijn, kortom: twee oren en één mond!

Om met de professionals te komen tot een werkend handelingsrepertoire gaan we gebruikmaken van benaderingen als *deliberative democracy*, het eerder genoemde *appreciative inquiry* en *deep democracy*, de ook eerder genoemde *capability approach* van Amrita Sen en *adaptive leadership* (Heifetz e.a. 2009). Met de genoemde partners is een (voor)aanvraag voor een onderzoekssubsidie opgesteld. Een aantal stadsdelen en veldpartners hebben laten weten geïnteresseerd te zijn: Amsterdam Steunpunt Wonen, Combiwel, De Janus Coalitie (De Omslag, De Regenboog en De Volksbond) en Cordaan. Ook de 'nieuwe' participatieprofessional – werkend als zpp'er – is betrokken met Jonge Sla. Onze Raak voor-aanvraag heeft helaas geen positief advies gekregen en we zijn nu bezig met een volgende poging, dit voorjaar. In de tussentijd gaan we met UvA en de opleiding CMV workshops over handelen in de transitie verzorgen op verzoek van de welzijnsorganisatie de Schoor in Almere. De bevindingen van dat traject zijn, naar we hopen, behalve voor de deelnemers van de Schoor interessant voor het formuleren van een aangescherpte onderzoeksvraag en voor het onderwijs.

**Taak voor het lectoraat:
met partners een onderzoeksvraag formuleren
met de Schoor, opleiding CMV, UvA en het bureau Scholing en Advies van het
domein Maatschappij en Recht aanbod verzorgen en beschrijven, en aanbod
ontwikkelen**

Werelden verbinden: alweer emotie

In de Amsterdamse wereld staan de stadsdelen/gebieden in het sociale domein voor een ingewikkelde opgave. Zij hebben de opdracht om burgers te motiveren tot actief burgerschap, en tegelijkertijd moeten ze met al actieve burgers overleggen hoe tot voor de leefomgeving interessante arrangementen te komen. Ook moeten daarbij de meer kwetsbare mensen niet uit de boot vallen én de mensen betrokken worden die zich minder nadrukkelijk profileren maar wel interessante vormen van zorg in hun directe omgeving ontwikkeld hebben.

In diezelfde Amsterdamse wereld zorgen nieuwe creatieven en culturele ondernemers op onderdelen van het (sociale) leven voor zichzelf en voor een groep mensen om hen heen. De omvang van die kring kan variëren, sommige zelforganisaties hebben het doel zo veel mogelijk mensen te betrekken bij hun activiteiten, en andere zorgen voor een voorziening in een besloten kring. Soms nemen ze

taken van de overheid over, soms willen ze met hun – innoverende – initiatief de overheid of het bedrijfsleven tot verandering aanzetten. Zij laten zich inspireren en hebben contact via de sociale media met mensen in en buiten Nederland die met soortgelijke projecten bezig zijn.

Vernieuwingen in de samenleving worden vaak ingezet door creatieven, en de overheid en het bedrijfsleven kunnen daar veel aan hebben. Dat klinkt geweldig en kan ook zo zijn, maar het gaat niet altijd vanzelf. Van Bureau Broedplaatsen van de gemeente Amsterdam weten we dat kunstenaars een plek krijgen in Amsterdamse buurten in de verwachting dat zij zullen zorgen voor interessante ontwikkelingen in die buurt; dat is lang niet altijd het geval. De kunstenaars trekken zich soms op zichzelf terug. Niet alle kunstenaars/creatieven zijn bereid en in staat om op sociaal niveau iets te betekenen.

Een constructieve relatie tussen overheid en creatieven komt niet zomaar tot stand, uitzonderingen daargelaten. Enerzijds is het niet eenvoudig voor professionals en ambtenaren burgers aan te zetten tot verandering, tegelijkertijd vinden ze het niet altijd makkelijk om zich constructief te verhouden tot mondige creatieve burgers. Ik doe een voorzet om dit verschijnsel beter te begrijpen en te kijken wat eraan gedaan zou kunnen worden.

Aan ieder handelen, ook dat van de professionals en dat van de overheid, ligt een set van emotionele wezensovertuigingen ten grondslag. Wat we in dit deel van de sociale werkelijkheid tegenkomen zijn uiteenlopende denkwerelden (Bos 2013), met daarin de niveaus van de (emotionele) wezensovertuiging, de belangrijkste waarden die daarmee verbonden zijn en de belangrijkste punten van handelen. Die zouden in het kort omschreven kunnen worden zoals in figuur 4 is weergegeven.

Bij de overheid zien we op het niveau van het handelen verschillende benaderingen: er zijn ambtenaren die een meer traditionele reactieve manier van handelen hebben en er is een groep die zich actief in de veranderende wereld van actoren en netwerken begeeft, en ongetwijfeld is daartussen een grijs gebied.

Wat zou kunnen helpen is een uitwisseling tussen beide werelden. Daarbij gaat het er niet om wie de goede overtuigingen of waarden heeft, want die zijn nu eenmaal verschillend. De overheid heeft een andere opdracht dan de zelforganisaties. Het gaat erom of de betrokkenen elkaar op handelingsniveau kunnen vinden. Met respect en begrip voor elkaars andere positie in de samenleving en in een concreet proces.

Voor sociaal-culturele professionals/participatieprofessionals is het wellicht een mooie opdracht om de verbinding te faciliteren. Aan de kant van de overheid zouden zowel uitvoerende als beleidsmakende medewerkers betrokken moeten zijn. Het moet mogelijk zijn om met creatieven, vertegenwoordigers van de overheid, burgers en professionals te komen tot gezamenlijke ideeën en acties.

Figuur 4 Denkwerelden organisaties en overheid

Denkwereld		Zelforganisaties	Overheid
Wezensovertuiging		Creatief/intuïtief denken over de wereld.	Rationeel/beredeneerd denken over de wereld.
Belangrijkste waarde		Zelf, met een groep gelijkgestemden zorgen voor een aspect van het leven, met creatieve oplossingen.	Rechtvaardige verdeling van diensten en middelen verdeling /inclusie langs vaste herkenbare regels.
Handelen		Zorgen voor realiseren onderdeel waarvoor zij staan met een beperkte groep mensen, eventueel met hulp van de overheid: Snel handelen, improviseren.	Zorgen voor gelijkwaardig voorzieningen niveau in samenleving voor iedereen, actieve burgers en zelf-organisaties zichzelf laten helpen. Beredeneerd, weloverwogen handelen.

Stichting Doen is bekend met organisaties die zich bezighouden met zulke processen, bijvoorbeeld Stichting Aardschap en Zicht op Rotterdam. Daarnaast zijn er waarschijnlijk voorbeelden van de manier van werken te halen bij de *community of practice* (COP) in het kader van het nu afgeronde programma culturele dynamiek van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), waar kunstenaars verbonden zijn aan andere sectoren van de samenleving om die te inspireren anders te denken/handelen.

Oprichting voor het lectoraat:
mede vormgeven aan een constructieve relatie tussen overheid en creatieven en onderzoek naar het verloop van dit proces

5 Ten slotte

In dit verhaal heb ik aangegeven wat naar mijn idee het lectoraat te doen staat en met wie wij dat willen gaan doen.

We gaan bijdragen aan de kennisontwikkelingen van opleidingen, samen met hen.

We gaan verder met het volgen van de sociaal-culturele ontwikkelingen en weten nu al dat het in de praktijk van het veranderende sociaal-culturele werk in veel gevallen zal gaan om lastige, hardnekkige praktijkvragen, waarvoor geen eenduidige en simpele oplossingen zijn.

We gaan met de betrokken mensen en collega's op zoek en 'modderen verder' zoals de politicoloog en econoom Lindblom al in 1959 opmerkte. Dat zou negatief opgevat kunnen worden, maar we zien het positief, het is mensenwerk. Het is een proces waarin we meedenken, en onderzoek doen naar positieve ervaringen en naar samenwerking tussen nieuwe en oude actoren zonder torenhoge verwachtingen van actieve burgers, van wendbaarheid van bestaande instellingen, van het idealisme van zelforganisaties of van de wijsheid van de overheid.

Waar: Wij gaan onze verkenningen en onderzoek uitvoeren in Amsterdam en omgeving en op onderdelen in een internationale context.

Waarom: omdat we willen bijdragen aan een sociaal leefbare samenleving en aan het opleiden van professionals die daarvoor nodig zijn.

Wanneer: de komende jaren.

Met twee oren en één mond!

6 Dank!

Een groot plezier en een voorrecht; zo ervaar ik het om als lector Culturele en Sociale Dynamiek te mogen werken. En vele mensen ben ik daarvoor dankbaar.

In de allereerste plaats de Hogeschool van Amsterdam in de personen van de rector Huib de Jong, en van Jean Tillie en Willem Baumfalk.

Dit werk kun je alleen maar doen in een context, waar je afhankelijk bent en vertrouwt op anderen, veel anderen. Een aantal mensen ga ik expliciet bedanken in de hoop dat degenen die niet genoemd worden mij dat niet kwalijk nemen.

De medewerkers van het lectoraat wil ik noemen: Jeroen Gradener, Mike de Kreek, Pieter van Vliet en Marijke Wildeboer, die bij het lectoraat werken; en de medewerkers op projectbasis: Sebastian Abdallah, Sharog Heshmat Manesh, Ellen Hommel, Nick Bolte, Willemien Dorresteijn, Gwen Mozer en Henk Pennings.

De cirkel daaromheen, de collega's van het Kenniscentrum Maatschappij en Recht, en sinds kort ook van de UvA. De recente samenwerking in de Fieldlabs

levert ook weer inspirerende contacten met andere lectoraten, van wie ik Stephanie Verdoolaege en Martha Meerman wil noemen.

Alle medewerkers van de opleiding CMV dank ik voor de inspiratie, de geweldige werkomgeving en hun vakvrouw- en vakmanschap, de studenten voor hun bevologenheid, nieuwsgierigheid en vindingrijkheid en hun interesse voor de wereld om hen heen. Sander Kos heeft het mij mogelijk gemaakt om het lectoraat met de leiding van de opleiding CMV te combineren. Kit Wachelder, waarmee ik ooit op de theaterschool zat, heeft me geïntroduceerd bij de HvA.

Onze vele partners in het werk, waaronder de Tugelatrust, de ASW, de gemeente Amsterdam, Stichting de Omring in Hoorn en stichting De Schoor in Almere, en stichting Nowhere in Amsterdam.

Marcel Ham, hoofdredacteur van het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken en van socialevraagstukken.nl, dank ik voor de prettige samenwerking om onze gedachten een plek te geven in een bredere context.

Ten slotte dank ik mijn familie en mijn vrienden. Allereerst mijn ouders voor het warme nest. Bert, Kitty en Janka voor het delen van onze tijd. En natuurlijk de generaties na mij: mijn dochter Hansje en Sebastiaan met Ischa en Max, Charlotte en Lili, Inoek en Robert met Lotta en Teemz, Arjen en Lianne met Quinten, Noa en Tirza, Orestes en Aline, Heleen en Stephan en Solon en Karlijn.

En Marcel, mijn lief, jou dank ik voor je opgewekte steun en alle dagen vol van warmte.

Noten

- 1 Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledge, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing. The above definition may be amplified at national and/or regional levels. (International Federation of Social Workers 2014)
- 2 Nussbaum's lijst van *Central Human Capabilities* (overgenomen uit Nussbaum 2011:33-34):
  1. *Life*. Being able to live to the end of a human life of normal length; not dying prematurely, or before one's life is so reduced as to be not worth living.
  2. *Bodily Health*. Being able to have good health, including reproductive health; to be adequately nourished; to have adequate shelter.
  3. *Bodily Integrity*. Being able to move freely from place to place; to be secure against violent assault, including sexual assault and domestic violence; having opportunities for sexual satisfaction and for choice in matters of reproduction.
  4. *Senses, Imagination, and Thought*. Being able to use the senses, to imagine, think, and reason – and to do these things in a “truly human” way, a way informed and cultivated by an adequate education, including, but by no means limited to, literacy and basic mathematical and scientific training. Being able to use imagination and thought in connection with experiencing and producing works and events of one's own choice, religious, literary, musical, and so forth. Being able to use one's mind in ways protected by guarantees of freedom of expression with respect to both political and artistic speech, and freedom of religious exercise. Being able to have pleasurable experiences and to avoid non-beneficial pain.
  5. *Emotions*. Being able to have attachments to things and people outside ourselves; to love those who love and care for us, to grieve at their absence; in general, to love, to grieve, to experience longing, gratitude, and justified anger. Not having one's emotional development blighted by fear and anxiety. (Supporting this capability means supporting forms of human association that can be shown to be crucial in their development.)
  6. *Practical Reason*. Being able to form a conception of the good and to engage in critical reflection about the planning of one's life. (This entails protection for the liberty of conscience and religious observance.)
  7. *Affiliation*.
    - A. Being able to live with and toward others, to recognize and show concern for other human beings, to engage in various forms of social interaction; to be able to imagine the situation of another. (Protecting this capability means protecting institutions that constitute and nourish such forms of affiliation, and also protecting the freedom of assembly and political speech.)
    - B. Having the social bases of self-respect and nonhumiliation; being able to be treated as a dignified being whose worth is equal to that of others. This entails

- provisions of nondiscrimination on the basis of race, sex, sexual orientation, ethnicity, caste, religion, national origin.
8. *Other Species*. Being able to live with concern for and in relation to animals, plants, and the world of nature.
  9. *Play*. Being able to laugh, to play, to enjoy recreational activities.
  10. *Control Over One's Environment*.
    - A. Political. Being able to participate effectively in political choices that govern one's life; having the right of political participation, protections of free speech and association.
    - B. Material. Being able to hold property (both land and movable goods), and having property rights on an equal basis with others; having the right to seek employment on an equal basis with others; having the freedom from unwarranted search and seizure. In work, being able to work as a human being, exercising practical reason, and entering into meaningful relationships of mutual recognition with other workers.
- 3 *Duitsland*: Alice Salomon Hochschule Berlin en Fachhochschule Potsdam: samenwerking in de UCAY-onderzoeksprojecten en Art-age (ouderen).
Spanje: Universitat autonoma de Barcelona: samenwerking in de onderzoeksprojecten UCAY 1 en 2 en Art-age (ouderen).
Finland: Humak Helsinki, university of applied sciences: samenwerking onderzoeksproject Art-age.
België: VZW de Veerman, Antwerpen en Artesis, Hogeschool Antwerpen: samenwerking in de UCAY-onderzoeksprojecten en Art-age (ouderen).

Literatuur

- Alinsky, S. (1971). *Rules for Radicals: A Pragmatic Primer for Realistic Radicals*. New York: Random House.
- Basso, M.R., Scheffft, B.K., Ris, M.D. & Dember, W.N. (1996). Mood and global-local visual processing. *Journal International Neuropsychological Society* 2(3): 249-55.
- Berg, E. van den, Houwelingen P. van & Hart, J. de (red) (2011). *Informeel groepen*. Den Haag: SCP.
- Berlin, I. (1958) 'Two Concepts of Liberty.' In Isaiah Berlin (1969). 19(1958), 1-32.
- Blokland, H.T. (1991). *Vrijheid, autonomie, emancipatie*. Delft: Eburon.
- Boer, N. & Lans, van der J. (2014). *Decentraal, de stad als sociaal domein*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Bos, E. (2012). *Beleid voor cultuur en immigranten*. Amsterdam: SWP.
- Bos, E. (2013). 'Waarom het maar niet wil lukken... Rijksbeleid en uitvoeringspraktijk voor cultuur en immigranten' in *Beleid en Maatschappij* 2013: 4.
- Bos, Van Vliet (2014). <http://www.socialevraagstukken.nl/site/2014/02/15/overheid-moet-zich-bezinnen-op-eigen-kracht/>
- Blokland, H.T. (1991). *Vrijheid, autonomie, emancipatie* (1991). Delft: Eburon.
- Brink van de, G., Hulst van, M., Graaf de, L. & Pennen van der, T. (2012). *Best persons en hun betekenis voor de Nederlandse achterstandswijk*. Den Haag: Boom/Lemna.
- Bushe, G.R. (2013). The Appreciative Inquiry Model. In Kessler, E. (red.) *The Encyclopedia of Management Theory*. New York, Londen: Sage Publications.
- Christens, B.D. (2012). Toward relational empowerment. *American Journal of Community Psychology* 50(1-2): 114-28.
- Christens, B.D., Speer P.W. & Peterson N.A. (2011). Social class as moderator of the relationship between (dis)empowering processes and psychological empowerment. *Journal of Community Psychology* 3(2): 170-182.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cooperrider, D.L. & Srivastva, S. (1987). Appreciative inquiry in organizational life. In Woodman, R.W. & Pasmore, W.A. (red.) *Research in Organizational Change And Development*. Vol. 1: 129-169. Stamford, CT: JAI Press.
- Crul, M., Scheider, J., Lelie, F. (2013). *Superdiversiteit*. Amsterdam: VU.
- Csikszentmihalyi, M. (1997). *Finding flow. The psychology of engagement with everyday life*. New York: Basic Books.
- Delahaij, R. (2004). *Dossier empowerment – empowermentmethoden bij allochtone jongeren*. Utrecht: Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling.
- Derryberry, D., & Tucker, D.M. (1994). Motivating the focus of attention. In P. M. Niedenthal & S. Kitayama (Eds.), *Heart's eye: Emotional influences in perception and attention* (pp. 167-196). New York: Academic Press
- Dozy, M. (2008). *Het is altijd het beroep van de toekomst geweest*. Zutphen: Walburg Pers.
- Elias, N. (1994). *Introduction. A theoretical essay on established-outsider relations. The Established and the Outsiders*. Londen: Sage.
- Etzioni, A. (2000). *The third way to a good society*. Londen: Demos.

- Ewijk, H. van (2014). *Omgaan met sociale complexiteit, professionals in het sociale domein*. Amsterdam: SWP.
- Fredrickson, B.L. (1998). What good are positive emotions? *Review of General Psychology* 2: 300-319.
- Fredrickson, B.L., Cohn, M.A., Coffey, K.A., Pek, J., & Finkel, S.M. (2008). Open hearts build lives: Positive emotions, induced through loving-kindness meditation, build consequential personal resources. *Journal of Personality and Social Psychology* 95: 1045-1062.
- Friedkin, N.E. (2004). Social Cohesion. *Annual Review of Sociology*. Vol. 30: 409-425.
- Giddens, Anthony (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Gilchrist, A. (2009). *The well-connected community: a networking approach to community development*. Bristol, Policy Press.
- Gowricharn, R., Trienekens, S. & Postma, D.W. (2012). *Geleefd burgerschap*. Amsterdam: SWP.
- Gulikers, H., Vliet, P. van (2009). *Alert en ondernemend 2.0, opleidingsprofiel Culturele en Maatschappelijke vorming*. Amsterdam: SWP.
- Heifetz, R.A., Grashow, A. & Linsky, M. (2009). *The practice of adaptive leadership: Tools and tactics for changing your organization and the world*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Heimans, H., Volz, L., Marinelli, C. & Deekman, A. (2013). *Ruimte voor amateurkunst. Voorzeningen voor kunstbeoefening 2013*. Utrecht: Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst.
- Hoogen, Q. van den, Elkhuizen, S. & Maanen, H. van (2010). Kringen in de vijver – Hoe meetbaar zijn maatschappelijke effecten van cultuurparticipatiebeleid? *Jaarboek Cultuurparticipatie 2010*: 211-238.
- Huizinga, J. (1938, 2010). *Homo Ludens*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Huygen, A., Marissing, E. van & Boutellier, H. (2012). *Condities voor zelforganisatie*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.
- Kroeber, A.L. & Kluckhohn, W. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and definitions*. New York, Londen: Vintage Books.
- Laws, D., Forester, J., Verloo, N. (in druk). *Street Level Improvisation, Governance, and Democracy*.
- Lipsky, M. (2010). *Street-Level Bureaucracy, 30th Ann. Ed.: Dilemmas of the Individual in Public Service*. Russell Sage Foundation.
- Matarasso, F. (1997). *Use or Ornament: The Social Impact of Participation in the Arts*. Londen: Comedia.
- Maton, K.I., & Salem, D.A. (1995). Organizational characteristics of empowering community settings: a multiple case study approach. *American Journal of Community Psychology* 23(5): 631-656.
- Maton, K.I. (2008). Empowering community settings: Agents of individual development, community betterment, and positive social change. *American Journal of Community Psychology*, 41, 4-21.
- McCarthy, K.F., Ondaatje, E.H., Zakaras, L. & Brooks, L. (2004). *Gifts of the Muse. Reframing the debate about the benefits of the arts*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Metz, J.W. (2013). *De waarde(n) van het professionele jongerenwerk*. Lectorale Rede. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.

- Nussbaum, M.C. (2011). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Prins, B. (2013). *Superdivers alleedaagse omgangsvormen in de grootstedelijke samenleving*. Delft: Eburon.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rappaport, J. (1981). In praise of paradox: A social policy of empowerment over prevention. *American Journal of Community Psychology* 9: 1-25.
- Rappaport, J. (1987). Terms of empowerment/exemplars of prevention: Toward a theory for Community Psychology. *American Journal of Community Psychology* 15: 121-144.
- Rath, J. (1996). Das strenge Gesicht von Frau Antje, die andere Seite des Niederländischen Modells der Integration etnischer Minderheiten. *Neue Praxis* 6: 479-495.
- Rawls, J.B. (1971). *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Robertson, R. (1994). Globalisation or Glocalisation. *Journal of International Communication* 1: 33-52.
- Seligman, M.E.P. & Csikszentmihalyi, M. (2000). *Positive psychology: An introduction*. *American Psychologist* 55: 5-14.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press.
- Sen, A. (2009). *The idea of Justice*. Londen: Allen Lane & Harvard University Press.
- Sennett, R. (2012). *Together: The Rituals, Pleasures, and Politics of Cooperation*. New Haven: Yale University Press.
- Sinnema, H., Smiesing, J., Ruiter, M. de, Vossepoel, L., Bolier, L., Muntingh, A. & Groot, K. de (2014). *Welzijn op recept. Handleiding voor de ontwikkeling en invoering van het welzijnsrecept*. Utrecht: Trimbosinstituut.
- Souza-Briggs, X. de (2008). *Democracy as Problem Solving: Civic Capacity in Communities Across the Globe*. Cambridge, MA: M.I.T. Press.
- Spierts, M. (2014). *De stille krachten van de verzorgingsstaat*. Amsterdam: Van Genneep.
- Stam, M., Bos, E., Jong, C. de (in druk). *Wijkteams van de stad*.
- Stanislavsky, K. (1936, 1989). *An actor prepares*. New York: Routledge.
- Tocqueville, A. de (1835, 2011). *Over de democratie in Amerika*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Tonkens, E. & Wilde, M. de (2014). *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk*. Amsterdam: Van Genneep.
- Trienekens, S. (2009). *Kunst in het hart van de samenleving, over burgerschap en culturele dynamiek*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Trienekens, S. & Miltenburg, L. van (2009). *De Zingende Stad. Sociale en cultureel effecten van een kunstproject*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Uitermark, J. (2014). *Het verlangen naar Wikitopia*. Inaugurale rede. Rotterdam: Erasmusuniversiteit.
- Verdoolaege, S., Vliet, P. van, Wildeboer, M. en Straathof, A. (2013). *Onderzoek pilot bewonersgestuurde wijkontwikkeling. Monitoring en evaluatie tussenrapportage januari 2013*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Verdoolaege, S., Vliet, P. van, Wildeboer, M. en Straathof, A. (2014). *Onderzoek pilot bewonersgestuurde wijkontwikkeling. Monitoring en evaluatie tussenrapportage oktober 2014*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Verdooren, A. (2013). *Policy brief*. Amsterdam: KIT.

- Verhoeven, I. en Ham, M. (2010). *Brave burgers gezocht: De grenzen van de activerende overheid*. Amsterdam: Van Gennep.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies* 29(6): 1024-1054.
- Vreugdenhil, M. (2012). *Nederland participatieland? De ambitie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken*. Amsterdam: dissertatie Universiteit van Amsterdam.
- Walburg, J.A. (2008). *Mentaal Vermogen – Investeren in geluk (Mental Capital – The investment in happiness.)* Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Walsh, R. (2011). *Lifestyle and mental health*. *American Psychologist* 66: 579-592.
- Zimmerman, M.A. (1995). Psychological empowerment: issues and illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 18: 169-177.
- Zimmerman, M.A. (2000). Empowerment Theory, Psychological, Organizational and Community Levels of Analysis. In J. Rappaport en E. Seidman (eds.) *Handbook of Community Psychology*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Zoonen, L. van (2002). *Media, Cultuur en Burgerschap*. Amsterdam: Aksant.

Websites

- AFK: <http://www.amsterdamsfondsvoordekunst.nl/>
- De maatschappelijke marktplaats: www.idealenkompas.nl
- Je kunt meer: www.jekuntmeer.nl
- Lkca: <http://www.lkca.nl/publicaties/publicaties-lkca/jaarboek-actieve-cultuurparticipatie-2013#sthash.XxONJOO8.dpuf>
- Voor de kunst: www.voordekunst.nl

HVA PUBLICATIES

AFBEELDING
BertZuiderveen.nl

9 789056 297589